

Η υπόθεση *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG* (C-557/12)

και τα «Umbrella claims»:

Ένα νέο όριο για την αιτιότητα;

*Εμμανουέλα Ν. Τρούλη

I. Εισαγωγή

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξέδωσε σχετικά πρόσφατα απόφαση επί του ζητήματος, κατά πόσον είναι δυνατόν, με βάση τις εθνικές διατάξεις περί αδικοπραξιών, τα μέλη ενός καρτέλ που παραβιάζει το ενωσιακό δίκαιο, να ευθύνονται για ζημίες που προκαλούνται σε τρίτους (μη πελάτες τους) από το λεγόμενο «umbrella pricing», δηλαδή την αύξηση τιμής από επιχείρηση η οποία επωφελήθηκε της απαγορευμένης σύμπραξης, χωρίς να μετέχει σε αυτήν¹. Το ζήτημα που δημιουργείται στις περιπτώσεις αυτές προκύπτει από το γεγονός ότι εταιρείες που δε συμμετέχουν σε μια παράνομη σύμπραξη είναι δυνατόν να είναι σε θέση να ορίζουν υψηλότερες τιμές στην αγορά στην οποία υπάρχει η σύμπραξη «υπό την ομπρέλα της συμπράξεως» (προξενώντας ζημία στους πελάτες τους), ενώ κάτι τέτοιο δε θα ήταν δυνατόν σε συνθήκες ανταγωνισμού².

Παρέχει το ενωσιακό δίκαιο στους πελάτες των τρίτων - εκτός συμπράξεως επιχειρήσεων, τη δυνατότητα να προσφύγουν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και να ζητήσουν, με βάση τις εθνικές τους διατάξεις περί αδικοπραξιών, αποζημίωση από τα μέλη του καρτέλ για τις υπερβολικά υψηλές τιμές των τρίτων αυτών επιχειρήσεων; Ή αντίθετα, μπορούν τα κράτη μέλη να αποκλείουν μια τέτοια υποχρέωση αποζημίωσης στο πλαίσιο του εθνικού τους δικαίου αποζημίωσης, επειδή αυτές αποτελούν έμμεσες, δηλαδή πολύ απομακρυσμένες ζημίες³;

Η παρούσα μελέτη στοχεύει αφενός, στην παρουσίαση της απόφασης του Δικαστηρίου, η οποία απάντησε σαφώς στο ανωτέρω ερώτημα, θετικά, αποφαινόμενο ότι τα κράτη μέλη της ΕΕ δεν μπορούν να αποκλείουν εκ των προτέρων, χωρίς εξέταση των ειδικών

---

*Dr. Juris (LMU, Μόναχο), LL.M. (Columbia, Νέα Υόρκη), Δικηγόρος Αθηνών και Νέας Υόρκης, Λέκτορας Αστικού Δικαίου, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η παρούσα μελέτη αποτελεί προδημοσίευση αντίστοιχης μελέτης προς δημοσίευση στον τιμητικό τόμο Ιωάννη Ρόκα. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον Τρ. Μίρκο για την κριτική ανάγνωση του κειμένου και τη συνεισφορά του με χρήσιμες παρατηρήσεις.

¹ Βλ. απόφαση του Δικαστηρίου της 5 Ιουνίου 2014 στην υπόθεση C-557/12, *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ΕΕμπΔ 2014, 507 επ., με παρατηρήσεις Β. Χατζάρα, 510 επ. Το ζήτημα ήταν αμφιλεγόμενο στη γερμανική θεωρία, βλ. ενδεικτικά *Andreas Fuchs*, *Unter dem Schirm und im Schatten des Kartells – Überlegungen zur Reichweite der Schadensersatzhaftung bei Preisschirm- und Mengeneffekten außerhalb der Vertriebsketten der Kartellmitglieder*, σε: *W.Büscher/W. Erdmann/M. Haedicke/H. Köhler/M. Loschelder (Hrsg.)*, *Festschrift für Joachim Bornkamm* (2014 Beck), σελ. 159, 160 επ.

² Βλ. και Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Juliane Kokott της 30^{ης} Ιανουαρίου 2014, διαθέσιμες επίσης και στα ελληνικά στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου < <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=147064&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=68849> > (τελευταία επίσκεψη 20 Οκτωβρίου 2016), σκ. 2.

³ Ο.π. Για την έννοια της έμμεσης ζημίας κατά το ελληνικό δίκαιο βλ. ενδεικτικά *Μ. Σταθόπουλο*, σε: *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο* (Εκδ), ΑΚ, άρθρα 297-298, αρ. 44· *Ι. Σπυριδάκη*, *Το αδίκημα κατά άρθρο 914 ΑΚ* (1999), σελ. 100.

ανά περίπτωση περιστάσεων, τη δυνατότητα αποζημίωσης των τρίτων για τη σχετική ζημία, με βάση τις εθνικές διατάξεις περί αδικοπραξιών⁴· αφετέρου, στην έναρξη διαλόγου περί της σημασίας της απόφασης ως προς τα όρια της αιτιώδους συνάφειας, επί των οποίων κινούνται οι εν λόγω αξιώσεις, κατά το ελληνικό δίκαιο αδικοπραξιών. Η ενωσιακή ερμηνεία δεσμεύει, βεβαίως, πλέον τα ελληνικά δικαστήρια, ως προς την εκδίκαση των σχετικών αδικοπρακτικών αξιώσεων, με βάση το άρθρο 914 ΑΚ, οσάκις οι ζημίες προκλήθηκαν από σύμπραξη που παραβίαζε το άρθρο 101 παρ. 1 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁵ (ΣΛΕΕ). Τι γίνεται, ωστόσο, στις περιπτώσεις που οι ζημίες τρίτων εκ του φαινομένου «τιμολογιακής ομπρέλας» προκλήθηκαν από καρτέλ που αποτελούσε παράβαση (όχι της ενωσιακής διάταξης αλλά) της αντίστοιχης εθνικής, δηλαδή του άρθρου 1 παρ. 1 Ν. 3959/2011; Είναι δυνατόν και εδώ να πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 914 ΑΚ, δηλαδή πρωτίστως η προϋπόθεση του παρανόμου και της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της παράνομης και υπαίτιας πράξης και της ζημίας;

Επισημαίνεται, εξάλλου, πως τα ζητήματα αδικοπρακτικών αξιώσεων αποζημίωσης, ως συνέπεια παραβάσεων της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας, έχουν αποκτήσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον κατόπιν και της ψήφισης και δημοσίευσης της Οδηγίας 104/2014/ΕΕ⁶, με την οποία οφείλει να εναρμονισθεί το ελληνικό δίκαιο έως τις 27 Δεκεμβρίου 2016.

---

⁴ Εν αναμονή της απόφασης του Δικαστηρίου, για τα σχετικά ζητήματα στο γερμανικό δίκαιο, το οποίο προβλέπει και την ειδική διάταξη της παρ. 33 του νόμου περί προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen, GWB) για την αποζημίωση των προσώπων που ζημιώθηκαν από παραβάσεις της εν λόγω νομοθεσίας βλ. και *Michael Stöber*, Schadensersatzhaftung für Preisschirmeffekte bei Verstößen gegen deutsches oder europäisches Kartellrecht, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht (EuZW)* 7/2014, 257 επ. Μετά την έκδοση της απόφασης για το γερμανικό δίκαιο και την εν λόγω ειδική διάταξη της παρ. 33 GWB βλ. *Tobias Lettl*, Haftungsausfüllende Kausalität für einen Schadensersatzanspruch wegen Verstoßes gegen Art. 101 AUEV, § 1 GWB, insbesondere beim sog. “umbrella pricing”, *Wirtschaft und Wettbewerb (WuW)* 11/2014, 1032, 1036, 1042.

⁵ Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με το άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ (πρώην 81 παρ. 1 ΣυνθΕΚ): «1. Είναι ασυμβίβαστες με την εσωτερική αγορά και απαγορεύονται όλες οι συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, όλες οι αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων και κάθε εναρμονισμένη πρακτική, που δύνανται να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών και που έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς, και ιδίως εκείνες οι οποίες συνίστανται: α) στον άμεσο ή έμμεσο καθορισμό των τιμών αγοράς ή πωλήσεως ή άλλων όρων συναλλαγής,· β) στον περιορισμό ή στον έλεγχο της παραγωγής, της διαθέσεως, της τεχνολογικής αναπτύξεως ή των επενδύσεων, γ) στην κατανομή των αγορών ή των πηγών εφοδιασμού,· δ) στην εφαρμογή ανίσων όρων επί ισοδυνάμων παροχών, έναντι των εμπορικών συναλλασσομένων, με αποτέλεσμα να περιέρχονται αυτοί σε μειονεκτική θέση στον ανταγωνισμό, ε) στην εξάρτηση της συνάψεως συμβάσεων από την αποδοχή, εκ μέρους των συναλλασσομένων, προσθέτων παροχών που εκ φύσεως ή σύμφωνα με τις εμπορικές συνήθειες δεν έχουν σχέση με το αντικείμενο των συμβάσεων αυτών.»

⁶ Για την Οδηγία αυτή βλ. *Δ. Αυγητίδη*, Αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις δικαίου του ανταγωνισμού, ΔΕΕ 673 επ.·*Η. Σουφλερό*, Η Οδηγία 2014/104/ΕΕ για τις αγωγές αποζημίωσης λόγω παράβασης της νομοθεσίας ανταγωνισμού και η σχέση της με τον Κανονισμό (ΕΚ) 1/2003 (εκτελεστικό Κανονισμό των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ) και άλλα σχετικά με την εφαρμογή του ενωσιακά κείμενα, NoB (63) 2015, 921 επ.· *E. Trulli*, Will its provisions serve its goals? Directive 2014/104/EU on certain rules governing actions for damages for competition law infringements, *Journal of Competition Law & Practice* 2016 (έντυπη μελέτη υπό έκδοση), ηλεκτρονική δημοσίευση του εκδοτικού οίκου Oxford University Press: doi: 10.1093/jcplap/lpw028 (12 Απριλίου 2016). Για την επίδραση των οδηγιών στην ερμηνεία του εθνικού δικαίου βλ. και *Αν. Βαλτούδη*, Η επίδραση των κοινοτικών οδηγιών στην ερμηνεία του εθνικού δικαίου, Ελλ.Δικ/νη 1999, 743 επ.

II. Πραγματικά περιστατικά και το προδικαστικό ερώτημα στην υπόθεση *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG (C-557/12)*

Η υπόθεση αφορά προδικαστικό ερώτημα για την εφαρμογή του άρθρου 101 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), αυστριακού δικαστηρίου, ενώπιον του οποίου προέκυψαν οι σχετικές αδικοπρακτικές αξιώσεις βάσει του αυστριακού δικαίου. Πρωύτερα, και συγκεκριμένα το 2007, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε επιβάλει στις εταιρείες Kone, Otis, Schindler Aufzüge und Fahrtreppen, Schindler Liegenschaftsverwaltung και ThyssenKrupp Aufzüge πρόστιμο ύψους 992 εκατομμυρίων ευρώ, λόγω συμμετοχής τους σε συμπράξεις σχετικές με την εγκατάσταση και τη συντήρηση ανελκυστήρων και κυλιόμενων κλιμάκων στο Βέλγιο, τη Γερμανία, το Λουξεμβούργο και τις Κάτω Χώρες⁷. Στο πλαίσιο εξέτασης αντίστοιχων παραβάσεων στην Αυστρία⁸, το Kartellgericht (δηλαδή το πρωτοβάθμιο εθνικό δικαστήριο για υποθέσεις συμπράξεων) επέβαλε επίσης πρόστιμα στις ως άνω εταιρείες⁹, τα οποία επικυρώθηκαν και με απόφαση του εφετειακού δικαστηρίου¹⁰. Η απαγορευμένη σύμπραξη αφορούσε σε συμφωνία χρέωσης υψηλότερων τιμών από αυτές που θα ίσχυαν υπό κανονικές συνθήκες ανταγωνισμού, σε τμήμα μεγαλύτερο από το μισό της αγοράς για νέες εγκαταστάσεις ανελκυστήρων, σε ολόκληρη την Αυστρία.

Σε συνέχεια της έκδοσης των ανωτέρω αποφάσεων, η εταιρεία ÖBB-Infrastruktur AG (θυγατρική της αυστριακής εταιρείας διαχείρισης και συντήρησης σιδηροδρόμων), η οποία προμηθευόταν ανελκυστήρες και κυλιόμενες σκάλες από τρίτες επιχειρήσεις που δεν μετείχαν στην ως άνω σύμπραξη, άσκησε αγωγή αποζημίωσης κατά των εταιρειών που συμμετείχαν στο καρτέλ, επικαλούμενη ότι η σύμπραξη λειτούργησε «προστατευτικά» για τις τιμές στην αγορά, δημιουργώντας ένα «umbrella effect» (στα ελληνικά θα μπορούσαμε να το αποδώσουμε ως «φαινόμενο δημιουργίας τιμολογιακής ομπρέλας»). Υποστήριξε, δηλαδή, ότι τρίτες επιχειρήσεις (δηλαδή επιχειρήσεις που δεν συμμετείχαν στο καρτέλ) επωφελήθηκαν της συμπράξεως για να χρεώνουν αυξημένες τιμές και ζήτησε την ανόρθωση της εκτιμώμενης από αυτήν ζημίας, ύψους 1.893.239,74 ευρώ, με βάση το αυστριακό δίκαιο περί

---

⁷ Βλ. απόφαση της 21/2/2007 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής COMP/E-1/38.23-PO/Elevators and Escalators, (2007) 512 final, διαθέσιμη στα αγγλικά στην ιστοσελίδα της ΕΕ στη διεύθυνση <http://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases/dec_docs/38823/38823_1340_4.pdf> (τελευταία επίσκεψη 30 Απριλίου 2016).

⁸ Βλ. Απόφαση του Oberlandesgericht της Βιέννης (σύνθεση Kartellgericht) της 14^{ης} Δεκεμβρίου 2007 (Az. 25 Kt 12/07). Βλ. και υπόθεση BWB/K-128 Aufzugskartell, περίληψη της οποίας (στα γερμανικά) διατίθεται στην ιστοσελίδα της αυστριακής αρχής ανταγωνισμού <<http://www.bwb.gv.at/KartelleUndMarkmachtmissbrauch/Entscheidungen/Seiten/BWBK-128Aufzugskartell.aspx>> (τελευταία επίσκεψη 30 Απριλίου 2016).

⁹ Με την εξαίρεση της ThyssenKrupp Aufzüge, η οποία έτυχε επιεικούς μεταχείρισης στο πλαίσιο του εν λόγω προγράμματος και γι' αυτό δεν ήταν διάδικος, βλ. απόφαση της 14^{ης} Δεκεμβρίου 2007 του Kartellgericht, όπ.π. υπ. αρ. 8.

¹⁰ Βλ. Απόφαση του Obersten Gerichtshof (σύνθεση Kartellobergericht) της 8^{ης} Οκτωβρίου 2008 (Az. 16 Ok 5/08).

αδικοπραξίας¹¹. Η αγωγή της ÖBB-Infrastruktur AG απορρίφθηκε σε πρώτο βαθμό¹², έγινε ωστόσο δεκτή από το εφετείο¹³.

Την εφετειακή απόφαση προσέβαλαν οι εναγόμενες-αναιρεσίουσες εταιρείες, και το επιληφθέν ανώτατο δικαστήριο της Αυστρίας (Oberster Gerichtshof) ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Έχει το άρθρο 101 ΣΛΕΕ (άρθρο 81 ΕΚ, άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΚ) την έννοια ότι καθένας μπορεί να απαιτήσει, από τους μετέχοντες σε σύμπραξη, αποζημίωση και για τη ζημία την οποία του προκάλεσε τρίτος σε σχέση με τη σύμπραξη, ο οποίος, επωφελούμενος από την αύξηση των τιμών της αγοράς, αυξάνει τις τιμές των δικών του προϊόντων περισσότερο από όσο θα τις είχε αυξήσει εάν δεν υφίστατο η σύμπραξη (“umbrella pricing”), ούτως ώστε η αναγνωρισθείσα [...] από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αρχή της αποτελεσματικότητας να επιτάσσει την επιδίκαση αποζημίωσης κατά το εθνικό δίκαιο;»

Το αιτούν δικαστήριο εξήγησε ότι στο πλαίσιο της πρόσφορης αιτώδους συνάφειας, την οποία κατά το αυστριακό δίκαιο αδικοπραξιών οφείλει να αποδείξει ο ενάγων, ο ζημιώσας οφείλει να αποκαταστήσει όλες τις ζημίες, περιλαμβανομένων και των τυχαίων, των οποίων θα μπορούσε *in abstracto* να προβλέψει την επέλευση, όχι όμως και των ζημιών που εξέρχονται αυτού του πλαισίου¹⁴. Το αυστριακό δικαστήριο επεσήμανε όμως σχετικά, κατατείνοντας προφανώς στην απόρριψη των αξιώσεων λόγω «τιμολογιακής ομπρέλας», ότι η ζημία από επιχείρηση ξένη προς τη σύμπραξη, η οποία αντλεί όφελος λόγω της προστατευτικής της λειτουργίας ως προς τις τιμές, συγκαταλέγεται στην έμμεση ζημία, αφού πρόκειται για παράπλευρο αποτέλεσμα μιας ανεξάρτητης απόφασης που έλαβε ένα πρόσωπο που δεν σχετίζεται με τα πρόσωπα που έλαβαν μέρος στη σύμπραξη¹⁵.

Το ακυρωτικό έθεσε, εξάλλου, και το ζήτημα που δημιουργείται στο αυστριακό δίκαιο σύμφωνα με τη θεωρία του προστατευτικού σκοπού του κανόνα δικαίου, η οποία προϋποθέτει, για την κατάφαση του παρανόμου, σε περιπτώσεις αδικοπρακτικής πρόκλησης περιουσιακής ζημίας, την παράβαση προστατευτικών διατάξεων νόμου ή προσβολή

---

¹¹ Οι υποθέσεις αδικοπρακτικών αξιώσεων αποζημίωσης για ζημία που προκλήθηκε λόγω δημιουργίας «τιμολογιακής ομπρέλας» δεν πρέπει να συγχέονται με τις υποθέσεις αξιώσεων έμμεσων αγοραστών, δηλαδή αγοραστών προϊόντων από πελάτες επιχειρήσεων που συμμετέχουν στο καρτέλ και αφού αγόρασαν «ακριβότερα» τα προϊόντα αυτά, τα μεταπώλησαν με αυξημένο κόστος στην επόμενη αγοραστική βαθμίδα. Σημειώνεται ότι η ενάγουσα εταιρεία ÖBB-Infrastruktur αξίωσε συνολική αποζημίωση ύψους πάνω από οκτώ εκατομμύρια ευρώ όχι μόνο για τη ζημία της από την «τιμολόγηση ομπρέλα» αλλά και από τη ζημία της ως άμεσος και έμμεσος αγοραστής των προϊόντων των επιχειρήσεων που συμμετείχαν στο καρτέλ. Βλ. σχετικά και τις Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Juliane Kokott, της 3ης Ιανουαρίου 2014, διαθέσιμη στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου στη διεύθυνση < <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=147064&doclang=EL> > (τελευταία επίσκεψη 30 Απριλίου 2016).

¹² Βλ. απόφαση του Handelsgericht (Εμποροδικείου) της Βιέννης της 19^{ης} Σεπτεμβρίου 2011 (υπόθεση 19 Cg 21/10z-57).

¹³ Βλ. απόφαση του Oberlandesgericht της Βιέννης, δικάζοντος σε δεύτερο βαθμό, της 21ης Δεκεμβρίου 2011 (υπόθεση 1 R 272/11v-65).

¹⁴ Βλ. απόφαση *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π. σκ. 14.

¹⁵ Ο. π.

δικαιωμάτων¹⁶. Στο πλαίσιο αυτό, το αυστριακό δικαστήριο επισήμανε (λαμβάνοντας και εδώ θέση υπέρ της απόρριψης των αξιώσεων λόγω δημιουργίας «τιμολογιακής ομπρέλας»), ότι δε φαίνεται το άρθρο 101 ΣΛΕΕ να αποσκοπεί στην προστασία του τρίτου προσώπου που δε συνδέεται με κανένα τρόπο με το πρόσωπο που παραβίασε τον εν λόγω κανόνα¹⁷.

III. Το σκεπτικό του Δικαστηρίου

Το Δικαστήριο υπενθύμισε καταρχάς, ότι τα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ παράγουν άμεσα αποτελέσματα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και γεννούν, υπέρ των πολιτών, δικαιώματα, τα οποία τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να προασπίζουν¹⁸. Στη συνέχεια επισήμανε ότι η πλήρης αποτελεσματικότητα της απαγόρευσης του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ θα θιγόταν, αν δεν αναγνωριζόταν σε κάθε ιδιώτη το δικαίωμα να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας που του έχει προκληθεί αιτιώδως από σύμβαση ή από πράξη ικανή να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό¹⁹, επιβεβαιώνοντας έτσι, εμμέσως, τον προστατευτικό σκοπό συμφερόντων ιδιωτών των ενωσιακών διατάξεων για την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού.

Αναγνώρισε, επίσης, ότι ελλείπει σχετικής ρυθμίσεως του δικαίου της Ένωσης, τα κράτη-μέλη καθορίζουν το περιεχόμενο των προϋποθέσεων για την αποκατάσταση της ζημίας, μεταξύ άλλων και της αιτιώδους συνάφειας, υπό την επιφύλαξη όμως της τήρησης της αρχής της αποτελεσματικότητας²⁰. Επανάλαβε, έτσι, πως τα κράτη-μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν ότι η δυνατότητα των πολιτών για την άσκηση των δικαιωμάτων τους δεν καθίσταται αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερής²¹.

Κατόπιν, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στα πραγματικά περιστατικά της επίδικης υπόθεσης, επισημαίνοντας ότι ενώπιόν του δεν αμφισβητήθηκε η ύπαρξη του φαινομένου της διαμόρφωσης των τιμών στην αγορά υπό την επιρροή μιας σύμπραξης, αλλά ότι,

---

¹⁶ Πρβλ. για τις προϋποθέσεις του αυστριακού νόμου *N. Zapriánov*, Η θεμελίωση της αιτιώδους συνάφειας, συνδυασμός των θεωριών της πρόσφορης αιτίας και του σκοπού του κανόνα δικαίου στην αστική ευθύνη λόγω παραβάσεων του δικαίου ελεύθερου ανταγωνισμού, Αρμενόπουλος, 2015, 741, 748.

¹⁷ Ο.π. σκ. 15.

¹⁸ Βλ. *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π. σκ. 20, με περαιτέρω παραπομπές μεταξύ άλλων στις υποθέσεις του Δικαστηρίου C-453/99, *Courage κατά Crehan*, της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, Συλλ. 2001, I-6314, σκ. 23, καθώς και C-295/04, *Manfredi*, της 13^{ης} Ιουλίου 2006, Συλλ. 2006, I-6641, σκ. 39.

¹⁹ Βλ. *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π. σκ. 21, με περαιτέρω παραπομπές στις αποφάσεις του Δικαστηρίου C-453/99, *Courage κατά Crehan*, της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, Συλλ. 2001, I-6314, σκ. 26· C-295/04, *Manfredi*, της 13^{ης} Ιουλίου 2006, Συλλ. 2006, I-6641, σκ. 60· C-199/11, *Otis*, της 6^{ης} Νοεμβρίου 2012, Συλλ. 2012, 684, σκ. 41, καθώς και C-536/11, *Donau Chemie*, της 6^{ης} Ιουνίου 2013, Συλλ. 2013, 366, σκ. 21.

²⁰ Βλ. *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π. σκ. 24 και 26, με περαιτέρω παραπομπή στις αποφάσεις του Δικαστηρίου C-439/08, *VEBIC*, της 7^{ης} Δεκεμβρίου 2010, Συλλ. 2010, 739, σκ. 57· C-360/09, *Pfleiderer*, της 16^{ης} Δεκεμβρίου 2010, Συλλ. 2011, 389, σκ. 24, καθώς και C-536/11, *Donau Chemie*, της 6^{ης} Ιουνίου 2013, Συλλ. 2013, 366, σκ. 27).

²¹ Βλ. *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π. σκ. 25, με περαιτέρω παραπομπές σε C-453/99, *Courage κατά Crehan*, της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, Συλλ. 2001, I-6314, σκ. 29· C-295/04, *Manfredi*, της 13^{ης} Ιουλίου 2006, Συλλ. 2006, I-6641, σκ. 62· C-360/09, *Pfleiderer*, της 14^{ης} Ιουνίου 2011, Συλλ. 2011, 389, σκ. 24· καθώς και C-536/11, *Donau Chemie*, της 6^{ης} Ιουνίου 2013, Συλλ. 2013, 366, σκ. 27.

αντιθέτως, αναγνωρίστηκε ως μια εκ των πιθανών συνεπειών της²². Επεσήμανε, δηλαδή, ότι οι τιμές της αγοράς είναι ένα από τα βασικά στοιχεία που λαμβάνει υπόψη της μια επιχείρηση όταν καθορίζει τις τιμές των δικών της προϊόντων ή υπηρεσιών, και ότι όταν μια σύμπραξη έχει ως αποτέλεσμα την τεχνητή διατήρηση υψηλών τιμών για κάποια προϊόντα, είναι πιθανό, υπό συγκεκριμένες συνθήκες αγοράς, οι ανταγωνίστριες επιχειρήσεις, παρότι δε μετέχουν στη σύμπραξη, εντούτοις να τιμολογούν τελικά υψηλότερα από ότι θα έκαναν εάν δεν υφίστατο η σύμπραξη²³.

Για το λόγο αυτό, το Δικαστήριο συμπέρανε ότι: α) είναι δυνατόν ο πελάτης μιας επιχείρησης που δεν μετέχει στη σύμπραξη να υφίσταται τελικά ζημία από τη στρεβλή τιμολόγηση που διαμορφώνει η σύμπραξη στη σχετική αγορά, εφόσον καταβάλει τελικά υψηλότερο τίμημα από εκείνο που θα κατέβαλε εάν η σύμπραξη δεν υπήρχε, και β) ότι η ζημία αυτή συνιστά μια πιθανή συνέπεια της σύμπραξης, την οποία τα μέλη της δεν μπορεί να αγνοούσαν²⁴.

Συνεπώς, κατά το Δικαστήριο, μια εθνική ρύθμιση (περί αιτιώδους συνδέσμου) που θα απέκλειε κατηγορηματικά το δικαίωμα αποκατάστασης της ζημίας του τρίτου, στις εν λόγω περιπτώσεις, λόγω της παρεμβολής της ανεξάρτητης απόφασης της (μη συνδεδεμένης με το καρτέλ) επιχείρησης, θα περιόριζε την αποτελεσματικότητα του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ, το οποίο απαγορεύει τη δημιουργία συνθηκών νοθευμένου ανταγωνισμού²⁵.

Εξάλλου, το Δικαστήριο απέρριψε και επιχείρημα των αναιρεσειόντων του εθνικού δικαστηρίου ότι η αποκατάσταση ζημιών που προκλήθηκαν από αύξηση των τιμών στην αγορά λόγω της υπάρξης συμπράξης, η οποία επηρέασε τη διαμόρφωσή τους, καθιστά την αποζημίωση κυρωτική, δεδομένου ότι η ζημία της ÖBB-Infrastruktur δεν είχε ως συνέπεια τον πλουτισμό τους. Το Δικαστήριο επεσήμανε ορθά ότι οι κανόνες οι οποίοι διέπουν την εξωσυμβατική ευθύνη δεν εξαρτούν την προς αποκατάσταση ζημία από το όφελος που αποκόμισε το πρόσωπο του οποίου το πταίσμα την προκάλεσε.²⁶

---

²² Βλ. *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π. σκ. 28. Ότι η δημιουργία τιμολογιακής ομπρέλας αποτελεί οικονομικό φαινόμενο, το οποίο διέγινε και ανέλυσαν ήδη από το 1982 οι Roger Blair και Virginia Maurer στη μελέτη τους *Umbrella Pricing and Antitrust Standing: An Economic Analysis*, 1982 *Utah Law Review*, 763 επ., βλ. *Marco Hartmann-Rüppel/Konstantin Schrader*, *Es regnet Preiserhöhungen – Wie Preisschirme auch Unbeteiligte schädigen können*, *Zeitschrift für das Wettbewerbsrecht (ZWeR)* 3/2014, 300, 312. Βλ. και *Frank Maier Rigaud*, *Umbrella effects and the ubiquity of damage resulting from competition law violations*, *Jurnal of European Competition Law and Practice (JECLAP)* 4/2014, Vol. 5, 247, 249 επ., ο οποίος, πάντως, επισημαίνει την ανάγκη περιορισμού των προς αποκατάσταση ζημιών.

²³ Βλ. *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π., σκ. 29. Σύμφωνα με *Andreas Fuchs*, *Unter dem Schirm und im Schatten des Kartells*, ό.π., σελ. 159, 168 επ., ο οποίος προτείνει περαιτέρω ευθύνη των μελών του καρτέλ και για διαφυγόντα κέρδη λόγω π.χ. περιορισμού της ζήτησης στις αγορές προμήθειας των πρώτων υλών των προϊόντων του καρτέλ.

²⁴ Βλ. *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π., σκ. 30.

²⁵ Ο.π. σκ. 31-33.

²⁶ Βλ. απόφαση *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π. σκ. 35. Βλ. και Προτάσεις Εισαγγελέως, ό.π., σκ. 78. Ότι εδώ το Δικαστήριο ακολούθησε αυτό που ισχύει και κατά το γερμανικό δίκαιο βλ. *Marco Hartmann-Rüppel/Konstantin Schrader*, ό.π., *ZWeR* 3/2014, 300, 308. Υπέρ της θέσης του Δικαστηρίου βλ. και *Tobias Lettl*, *Haftungsausfüllende Kausalität für einen Schadensersatzanspruch wegen Verstoßes gegen Art. 101 AUEV, § 1 GWB, insbesondere beim sog. “umbrella pricing”*, *Wirtschaft und Wettbewerb (WuW)* 11/2014, 1032, 1040.

Επομένως, κατά το Δικαστήριο, ο ζημιωθείς από μια τέτοια τιμολογιακή πολιτική («umbrella pricing») δικαιούται, κατ' αρχήν, να ζητήσει αποζημίωση από τα μέλη ενός καρτέλ, ακόμα και αν δε συνδέεται συμβατικά με αυτά (ή με πελάτες αυτών)²⁷, οσάκις αποδεικνύεται, πρώτον «ότι η ύπαρξη της οικείας συμπράξεως μπορούσε, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις και, κυρίως, λόγω των ιδιαιτεροτήτων της σχετικής αγοράς, να έχει ως συνέπεια την εφαρμογή τέτοιας τιμολογιακής πολιτικής από τρίτες επιχειρήσεις οι οποίες ενεργούσαν αυτόνομα» και δεύτερον «ότι τα μέλη της συμπράξεως δεν ήταν δυνατό να αγνοούν τις εν λόγω περιστάσεις και ιδιαιτερότητες»²⁸.

Όσον αφορά την πρώτη προϋπόθεση, η απόδειξη φαίνεται να αρκείται σε απλή δυνατότητα δημιουργίας τιμολογιακής ομπρέλας, εισάγοντας ένα είδος αποδεικτικής διευκόλυνσης²⁹. Το Δικαστήριο, πάντως, δεν διευκρίνισε, περαιτέρω, πότε μια σύμπραξη θα μπορούσε να έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία της τιμολογιακής ομπρέλας³⁰. Η δυνατότητα δημιουργίας του φαινομένου είναι, εξάλλου, ζήτημα προς απόδειξη, με βάση τις συνθήκες της σχετικής αγοράς, όπως π.χ. το ποσοστό της αγοράς που κατέχουν τα μέλη του καρτέλ, ο αριθμός, το μέγεθος και η υπάρχουσα ή εν δυνάμει παραγωγική ικανότητα των εκτός του καρτέλ ανταγωνιστών, η ελαστικότητα ζήτησης και η διαφάνεια ή μη της εν λόγω αγοράς, το είδος των προϊόντων, η ομοιογένεια ή διαφοροποίησή τους, κτλ³¹. Σημειώνεται πως, κατά μία άποψη, θα έπρεπε να γίνεται δεκτή η αντιστροφή του βάρους απόδειξης ως την ύπαρξη τιμολογιακής ομπρέλας οσάκις ο εναγόμενος αποδεικνύει ότι: α) τα μέλη του καρτέλ έχουν προβεί σε συμφωνίες καθορισμού τιμών ή/και περιορισμού της παραγωγής που οδήγησαν σε τιμές αυξημένες σε σχέση με αυτές που θα ίσχυαν σε μια ανταγωνιστική αγορά, β) οι προμηθευτές του ενάγοντα προσάρμοσαν, κατά το χρονικό διάστημα ισχύος του καρτέλ, τις τιμές τους στις τιμές των μελών του καρτέλ, γ) οι προμηθευτές του ενάγοντα δραστηριοποιούνται στην ίδια αγορά με τις επιχειρήσεις-μέλη του καρτέλ (χωρίς να

---

²⁷ Θετικοί ως προς την κρίση του Δικαστηρίου βλ. ενδεικτικά *Andreas Fuchs*, Unter dem Schirm und im Schatten des Kartells, ό.π., Festschrift für Joachim Bornkamm (2014 Beck), σελ. 159, 160 επ· *Marco Hartmann-Rüppel/Konstantin Schrader*, ό.π., ZWeR 3/2014, 300, 307· *Michael Stöber*, Schadensersatzhaftung für Preisschirmeffekte bei Verstößen gegen deutsches oder europäisches Kartellrecht, Zeitschrift für Europäisches Privatrecht (EuZW) 7/2014, 257 επ. Αντίθετη *Marie-Therese Richter*, Standing under the Umbrella? – The Standing of Umbrella Plaintiffs, Global Competition Litigation Review (GCLR) 3/2013, 143, 147 επ· μάλλον αντίθετος *Axel Reidlinger*, Cartel Damage Claims for „Umbrella Pricing“ – A Case for the Effectiveness Principle of EU Competition Law?, Global Competition Litigation Review (GCLR) 4/2013, 209 επ. Για το διαφορετικό ζήτημα της αποζημίωσης του έμμεσου αγοραστή βλ. ανωτέρω υπ. αρ. 9.

²⁸ Βλ. *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π. σκ. 34.

²⁹ Βλ. *Tobias Lettl*, Haftungsausfüllende Kausalität für einen Schadensersatzanspruch wegen Verstoßes gegen Art. 101 AUEV, § 1 GWB, insbesondere beim sog. „umbrella pricing“, Wirtschaft und Wettbewerb (WuW) 11/2014, 1032, 1038.

³⁰ Βλ. *Mariya Serafimova*, Der Fall Kone, 06/2014, DeLuxe – Europarecht aktuell, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα < <https://www.rewi.europa-uni.de/de/forschung/projekte/deluxe/archiv/Kone.pdf> > (τελευταία επίσκεψη 30 Απριλίου 2016).

³¹ Βλ. για ορισμένους από τους ανωτέρω παράγοντες *Marco Hartmann-Rüppel/Konstantin Schrader*, ό.π., ZWeR 3/2014, 300, 313 επ· *Roman Inderst/Frank P. Maier-Rigaud/Ulrich Schwalbe*, Umbrella Effects, Journal of Competition Law and Economics 10 (3), 739, 744 επ· *των ιδίων*, Preisschirmeffekte, Wirtschaft und Wettbewerb (WuW) 11/2014, 1042, 1046 επ.

συμμετέχουν σε αυτό) και δ) οι προμηθευτές του ενάγοντα έχουν αυξανόμενο οριακό κόστος στην παραγωγή των προϊόντων τους³².

Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο, δεν διευκρίνισε ούτε ποιος φέρει το βάρος απόδειξης πως τα μέλη του καρτέλ δεν μπορούσαν να αγνοούν ότι το καρτέλ θα είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των τιμών σε ολόκληρη τη σχετική αγορά, και όχι μόνο στα προϊόντα ή τις υπηρεσίες των συμμετεχουσών επιχειρήσεων³³. Εκ της γραμματικής διατύπωσης του εν λόγω κριτηρίου, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το Δικαστήριο προέκρινε μια αντιστροφή του βάρους απόδειξης κατά του εναγομένου, ως προς τη γνώση των μελών του καρτέλ για τη δυνατότητα αύξησης των τιμών σε ολόκληρη τη σχετική αγορά, στις περιπτώσεις που ο ενάγων έχει πετύχει να αποδείξει την ύπαρξη της τιμολογιακής ομπρέλας. Κατά μια ορθότερη ίσως προσέγγιση, το κατά πόσον οι εναγόμενοι δεν μπορούσαν παρά να διακρίνουν τη δυνατότητα δημιουργίας τιμολογιακής ομπρέλας συνδέεται άμεσα από την πρώτη προϋπόθεση της δυνατότητας δημιουργίας τιμολογιακής ομπρέλας³⁴. Όσο περισσότερο, δηλαδή, οι συνθήκες της αγοράς καταδεικνύουν τη δυνατότητα δημιουργίας τιμολογιακής ομπρέλας, τόσο πιο εύκολη θα είναι η κρίση ότι οι εναγόμενοι, όπως ο κάθε μέσος παίκτης μιας αγοράς δεν μπορούσε παρά να έχει προβλέψει την πιθανότητα αυτή³⁵.

Τα εθνικά δικαστήρια αναμένεται πάντως να αντιμετωπίσουν τα εν λόγω ζητήματα, είτε στο πλαίσιο εφαρμογής των εθνικών τους κανόνων περί αδικοπραξιών, είτε, επίσης, απευθύνοντας αντίστοιχα προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο της Ένωσης.

IV. Η σε κάποιο βαθμό διαφοροποιημένη θέση της Εισαγγελέως Kokkot.

Κατά την κρίση του αυτή, το Δικαστήριο ακολούθησε ως προς το τελικό συμπέρασμα (περί της δυνατότητας αποκατάστασης των αξιώσεων στο πλαίσιο δημιουργίας τιμολογιακής ομπρέλας) την άποψη της Γενικής Εισαγγελέως Kokkot.

Εξάλλου, και η Εισαγγελέας αναφέρθηκε στη νομολογία του Δικαστηρίου για την απόφαση *Manfredi*, όσον αφορά το δικαίωμα του ζημιωθέντα να ζητήσει την αποκατάσταση οποιασδήποτε ζημίας του από τυχόν παραβάσεις των κανόνων ανταγωνισμού. Στο πλαίσιο αυτό, όμως, η Εισαγγελέας επεσήμανε, ως απάντηση στο επιχείρημα της εταιρείας Kone πως με βάση την αρχή της επικουρικότητας ο τρόπος άσκησης του δικαιώματος αποζημίωσης αποτελεί ζήτημα εθνικού δικαίου, ότι το δικαίωμα αυτό δεν μπορεί να εξαρτάται από τις

---

³² Βλ. *Marco Hartmann-Rüppel/Konstantin Schrader*, ό.π., ZWeR 3/2014, 300, 316 με περαιτέρω παραπομπές σε οικονομικές μελέτες για τις προϋποθέσεις απόδειξης του φαινομένου της τιμολογιακής ομπρέλας. Ότι η απόδειξη της ύπαρξης τιμολογιακής ομπρέλας παραμένει πλήρως στο αποδεικτικό πεδίο της ενάγουσας βλ. *Michael Stöber*, *Schadensersatzhaftung für Preisschirmeffekte bei Verstößen gegen deutsches oder europäisches Kartellrecht*, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht (EuZW)* 7/2014, 257, 261.

³³ Βλ. *Roger Gamble*, *The European embrace of private enforcement this time with feeling*, ECLR 2014, 469, 474-*Marco Hartmann-Rüppel/Konstantin Schrader*, ό.π., ZWeR 3/2014, 300, 311.

³⁴ Βλ. *Tobias Lettl*, *Haftungsausfüllende Kausalität für einen Schadensersatzanspruch wegen Verstoßes gegen Art. 101 AUEV, § 1 GWB, insbesondere beim sog. "umbrella pricing"*, *Wirtschaft und Wettbewerb (WuW)* 11/2014, 1032, 1039.

³⁵ Ο.π.

έννομες τάξεις των κρατών μελών, ως προς το «αν» θα υφίσταται ή όχι, για λόγους τόσο αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου όσο και ενιαίας εφαρμογής του³⁶. Και ότι με βάση την προσεκτικότερη ανάγνωση των σχετικών αποφάσεων του Δικαστηρίου προκύπτει πως από τις εθνικές έννομες τάξεις εξαρτάται πρωτίστως ο τρόπος προβολής και ικανοποίησης των οικείων αξιώσεων (άρα το «πώς» των αξιώσεων), δηλαδή, ιδίως, οι κανόνες σχετικά με τις αρμοδιότητες, τη διαδικασία, τις προθεσμίες και τη διεξαγωγή των αποδείξεων³⁷.

Με βάση το ως άνω σκεπτικό, η πρόταση της Εισαγγελέως περιλάμβανε τη θέση, την οποία, όμως, δεν υιοθέτησε το Δικαστήριο³⁸, ότι το ζήτημα της αιτιώδους συνάφειας θα έπρεπε να αποφασίζεται σε ευρωπαϊκό (και όχι εθνικό) επίπεδο, με βάση το κριτήριο της «άμεσης αιτιώδους συνάφειας» που απαιτείται στο πλαίσιο της εξωσυμβατικής ευθύνης των θεσμικών οργάνων της Ένωσης βάσει του άρθρου 340, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ³⁹. Η Εισαγγελέας εξέφρασε, μάλιστα την άποψη, πως «ακριβώς αυτό το κριτήριο θα έπρεπε να χρησιμοποιείται, για λόγους συνοχής, και σε όλες τις άλλες περιπτώσεις που αφορούν αξιώσεις αποζημιώσεως λόγω παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης, είτε πρόκειται για αξιώσεις ιδιωτών κατά κρατών μελών, είτε για αξιώσεις μεταξύ ιδιωτών —όπως εν προκειμένω— κατ' επίκληση της αστικής ευθύνης των μετεχόντων σε σύμπραξη για τις ζημίες που έχουν προκαλέσει στην αγορά».⁴⁰

Όσον αφορά, πάντως, την εξειδίκευση του κριτηρίου της αρκούντως άμεσης αιτιώδους συνάφειας η Εισαγγελέας πρότεινε κατά πρώτον την εφαρμογή της αρχής της πρόσφορης αιτιότητας (η οποία προσδιορίζει τελικά και το προβλέψιμο ή όχι των εν λόγω ζημιών), και κατά δεύτερον του σκοπού του κανόνα δικαίου που παραβιάστηκε⁴¹.

Προβλέψιμες (υπό την έννοια της πρόσφορης αιτίας) είναι δε, σύμφωνα με τη γνώμη της Εισαγγελέως, όλες οι ζημίες οι οποίες με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας πρέπει να θεωρούνται ευλόγως αναμενόμενες από τους μετέχοντες σε σύμπραξη, «εν αντιθέσει προς τις ζημίες οι οποίες οφείλονται σε απολύτως εξαιρετική αλληλουχία γεγονότων, και ως εκ τούτου, συνιστούν το αποτέλεσμα μη τυπικής αιτιώδους πορείας»⁴². Ως παράδειγμα αναφέρεται η περίπτωση που η τιμή της συμπράξεως είναι 120, ενώ η αντίστοιχη τιμή υπό συνθήκες

³⁶ Βλ. Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Juliane Kokott της 30^{ης} Ιανουαρίου 2014, ό.π. σκ. 26-30.

³⁷ Ο.π., σκ. 23, με περαιτέρω αναφορά στην υπ. αρ. 12 στις αποφάσεις: C-453/99, *Courage κατά Crehan*, της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, Συλλ. 2001, I-6314, σκ. 29· C-295/04 έως C-298/04, *Manfredi*, της 13^{ης} Ιουλίου 2006, Συλλ. 2006, I-6641, σκ. 62, 64 και 77· C-360/09, *Pfleiderer*, της 14^{ης} Ιουνίου 2011, Συλλ. 2011, 389, σκ. 30· και C-536/11, *Donau Chemie*, της 6^{ης} Ιουνίου 2013, Συλλ. 2013, 366, σκ. 25. Βλ. επίσης Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως, ό.π. σκ. 26. Βλ. και σχετικά και *Δ. Τζάκα*, Αξιώσεις αποζημίωσης λόγω παράβασης του Κοινοτικού Δικαίου Ανταγωνισμού υπό το φως της νομολογίας *Courage/Crehan*, ΔΕΕ 2006, 42 επ.

³⁸ Πρβλ. απόφαση *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π. σκ. 24 και 32.

³⁹ Βλ. Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Juliane Kokott της 30^{ης} Ιανουαρίου 2014, ό.π. σκ. 34. Κριτικός στη θέση αυτή (η οποία, ούτως ή άλλως, δεν έγινε δεκτή από το Δικαστήριο) *Tobias Lettl*, *Haftungsausfüllende Kausalität für einen Schadensersatzanspruch wegen Verstoßes gegen Art. 101 AUEV, § 1 GWB, insbesondere beim sog. "umbrella pricing"*, *Wirtschaft und Wettbewerb (WuW)* 11/2014, 1032, 1035 επ.

⁴⁰ Βλ. Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Juliane Kokott της 30^{ης} Ιανουαρίου 2014, ό.π. σκ. 34.

⁴¹ Ο.π. σκ. 40-41.

⁴² Ο.π. σκ. 42.

ανταγωνισμού θα ήταν 100. Η επιχείρηση εκτός συμπράξεως θα μπορούσε να καθορίσει, ενδεικτικά, την τιμή της σε 110, δηλαδή πάλι υψηλότερη από αυτή που θα ίσχυε σε περίπτωση ορθής λειτουργίας του ανταγωνισμού. Αυτή η συμπεριφορά, σύμφωνα με τη γνώμη της Εισαγγελέως, «δεν θα ήταν ασυνήθιστη, αλλά λογική από οικονομικής άποψης και οπωσδήποτε προβλέψιμη από τους μετέχοντες στη σύμπραξη»⁴³.

Ανεξαρτήτως των ανωτέρω, η Εισαγγελέας διευκρίνισε, θα λέγαμε ορθά, πως επί της αρχής, η αιτιότητα αυτή δεν πρέπει να θεωρείται κατά πάγιο και γενικό τρόπο διακοπέισα, επειδή κάποια πράξη τρίτου κατέστη συναίτια της προξηνηθείσας ζημίας⁴⁴. Αντιθέτως, η άμεση αιτιώδης συνάφεια θα πρέπει, κατά την πρόταση της Εισαγγελέως, να μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να γίνεται δεκτή, εάν η σύμπραξη ήταν τουλάχιστον συναίτια για τη διαμόρφωση των εν λόγω τιμών⁴⁵. Στο πλαίσιο αυτό, διευκρίνισε ότι η άμεση αιτιώδης συνάφεια δεν πρέπει να εξομοιώνεται με την αποκλειστική αιτιότητα⁴⁶.

Κατ' εφαρμογή των παραπάνω, η Εισαγγελέας εκτίμησε πως υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις «η παρουσία επιχειρήσεως που βρίσκεται εκτός συμπράξεως δε διασπά την αιτιώδη συνάφεια με τη σύμπραξη αυτή, αλλά την προωθεί, εφόσον η επιχείρηση εκτός συμπράξεως καθορίζει τις τιμές της με βάση (και) τα εκάστοτε δεδομένα της αγοράς και στο πλαίσιο αυτό – κατά τρόπο απολύτως προβλέψιμο – λαμβάνει υπόψη και τον αντίκτυπο που έχει επί των τιμών η εν λόγω σύμπραξη»⁴⁷.

Στη συνέχεια, η Εισαγγελέας απέρριψε το επιχείρημα του αιτούντος δικαστηρίου ότι ζημιές που οφείλονται στη διαμόρφωση των τιμών υπό την επιρροή συμπράξεως δεν καλύπτονται από τον προστατευτικό σκοπό των κανόνων ανταγωνισμού της Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, επιβεβαίωσε ότι οι υπό εξέταση ενωσιακές διατάξεις στοχεύουν ακριβώς στην επανόρθωση των επιπτώσεων που προκάλεσαν οι παραβάσεις του δικαίου του ανταγωνισμού⁴⁸.

Ταυτόχρονα, η Εισαγγελέας δεν δέχθηκε τον αποκλεισμό της ευθύνης για το λόγο ότι «οι ζημιές που οφείλονται στη διαμόρφωση των τιμών υπό την επιρροή συμπράξεως δεν προκλήθηκαν εκ προθέσεως», με το ορθό επιχείρημα πως η αστική ευθύνη εξαρτάται μεν από την εξ αμελείας ή εκ προθέσεως παραβίαση των κανόνων ανταγωνισμού, αλλά όχι από την εξ

---

⁴³ Ο.π. σκ. 50.

⁴⁴ Ο.π. σκ. 35.

⁴⁵ Ο.π. σκ. 36.

⁴⁶ Ο.π. σκ. 36. Ότι η ελευθερία της επιχείρησης εκτός της σύμπραξης να λαμβάνει δικές της αποφάσεις δεν έχει σημασία για τον αποκλεισμό της ευθύνης φαίνεται σύμφωνα με την Εισαγγελέα και στο παρεμφερές ζήτημα της αποκατάστασης της ζημίας των έμμεσων αγοραστών, αφού υπάρχει αστική ευθύνη των μετεχόντων σε σύμπραξη για τις ζημιές που έχουν υποστεί οι έμμεσοι αγοραστές τους (δηλαδή οι πελάτες των πελατών τους): «Σε αυτό το πλαίσιο, η πρόκληση ζημίας στον έμμεσο αγοραστή εξαρτάται επίσης από την ελεύθερη επιχειρηματική κρίση τρίτου (του μεσάζοντος)· πράγματι, οι έμμεσοι αγοραστές θα υποστούν ζημία, μόνο αν ο μεσάζων μετακλήσει σε αυτούς τις υπερβολικά υψηλές τιμές που έχουν ορίσει οι μετέχοντες στη σύμπραξη. Οι ζημιές των έμμεσων αγοραστών, λοιπόν, δεν οφείλονται αποκλειστικώς στις ενέργειες των μετεχόντων στη σύμπραξη. Εντούτοις, κυριαρχεί εσχάτως η άποψη ότι τέτοιες ζημιές έμμεσων αγοραστών μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο αποζημιώσεως», βλ. ό.π. σκ. 38.

⁴⁷ Ο.π. σκ. 37.

⁴⁸ Ο.π. σκ. 71. Βλ. και σκ. 78.

αμελείας ή εκ προθέσεως πρόκληση των συγκεκριμένων ζημιών, παρότι δεν αποκλείεται αμέλεια ή και ενδεχόμενος δόλος των επιχειρήσεων που μετείχαν στην παράνομη σύμπραξη και ως προς αυτές⁴⁹.

Τέλος, η Εισαγγελέας επεσήμανε ότι η αποκατάσταση τέτοιων ζημιών δεν ερχόταν σε αντίθεση με το τότε σχέδιο οδηγίας για τις αξιώσεις για παραβάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας⁵⁰, και το οποίο – με κάποιες διαφοροποιήσεις, ισχύει πλέον ως Οδηγία 2014/104/ΕΕ.

IV. Οι αξιώσεις αποζημίωσης λόγω της δημιουργίας «τιμολογιακής ομπρέλας» κατά το ελληνικό δίκαιο

IV. 1. Γενικά η εφαρμογή του άρθρου 914 ΑΚ

Κατά το ελληνικό δίκαιο, τα πρόσωπα που επιθυμούν να ζητήσουν την αποκατάσταση ζημίας τους που προκλήθηκε από πράξεις που παραβιάζουν τους κανόνες προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού (δηλαδή τα άρθρα 101, 102 ΣΛΕΕ αλλά και τα άρθρα 1 και 2 του Ν. 3959/2011, πρώην άρθρα 1 και 2 Ν. 703/1977) μπορούν να βασιστούν, ως γνωστό, στις διατάξεις περί αδικοπραξιών του αστικού μας κώδικα⁵¹. Υπενθυμίζεται, βεβαίως, ότι αυτό ισχύει είτε υπάρχει παράβαση μόνο του άρθρου 1 ή/και 2 του Ν. 3959/2011 (δηλαδή απαγορευμένες συμπράξεις ή/και κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης με επίπτωση στην ελληνική έννομη τάξη), είτε και του άρθρου 101 ή/και 102 ΣΛΕΕ (δηλαδή απαγορευμένες πρακτικές με επιρροή και στο διακοινοτικό εμπόριο⁵²).

Ο ενάγων θα πρέπει, δηλαδή, να αποδείξει σε κάθε περίπτωση ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 914 ΑΚ⁵³.

---

⁴⁹ Ο.π. σκ. 72-75.

⁵⁰ Ο.π. σκ. 88, με αναφορά (στην υποσημείωση αρ. 51) στο άρθρο 11 παρ. 2 και 4 του σχεδίου οδηγίας. Πρβλ. πλέον άρθρο 11 παρ. 6 της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ, ό.π., με ευρύ τρόπο διατύπωσης που δεν αποκλείει τις εν λόγω αξιώσεις, βλ. και *Christopher F. Weidt*, *The Directive on Actions for Antitrust Damages after passing the European Parliament*, ECLR 2014, 438, 443.

⁵¹ Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 1522/2013, ΕΕμπΔ 2014, 226 = ΧρΙΔ 2014, 383· ΑΠ 1554/2008, Αρμ 2009,680 = Δ/νη 2011, 990· ΕφΑθ 6166/2011, ΔΕΕ 2012, 453=ΕπισκΕμπΔ 2012, 719, με εισαγωγικό σημείωμα *Κ.Γ. Παμπούκη*, ΕπισκΕμπΔ 2012, 719· ΕφΑθ 6664/2007, Δ/νη 2008, 1463· ΕφΑθ 2093/2006, ΔΕΕ 2006, 757· ΕφΑθ 8843/2004, Δ/νη 2006, 543· ΕφΑθ 6042/2002, ΔΕΕ 2003, 282· ΠΠρΑθ 3863/2014, ΕφΑΔ 2014, 1036, με παρατηρήσεις *Φ. Λάμπρον*, ΕφΑΔ 2014, 1044· ΠΠρΑθ 1317/2010, ΝΟΜΟΣ· ΜπρΑθ 8241/2012, ΝοΒ 2012, 1751· ΠΠρΚορίνθ 249/2006, ΑρχΝ2007, 321· ΠΠρΘεσς/ς 31825/2004, ΝΟΜΟΣ. Βλ. και *Π. Κορνηλάκη*, *Η κατά τον Αστικό Κώδικα αξίωση αποζημίωσης για παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού (ν. 703/1977)*, σε: Τιμητικό Τόμο Μ. Σταθόπουλου (Τόμος Ι, 2010), σελ. 1159 επ.

⁵² Ως προς το πότε μια απαγορευμένη πρακτική έχει επιρροή στο διακοινοτικό εμπόριο (πλέον θα λέγαμε ίσως δοκιμότερα στο ενωσιακό εμπόριο), και συνεπώς τυγχάνει εφαρμογής και το ενωσιακό δίκαιο (τα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρα 81 και 82 της Συνθήκης), βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής, Κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με την έννοια του επηρεασμού του εμπορίου των άρθρων 81 και 82 της Συνθήκης (2004/С 101/07). Βλ. ενδεικτικά από την ελληνική νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων και ΕφΑθ 26/2010, ΔΕΕ 2010, 679 με περαιτέρω παραπομπές σε ΑΠ 1126/2006, ΑΠ 288/2003, ΕφΑθ 949/2007 και ΕφΑθ 5501/2003).

⁵³ Δηλαδή ως γνωστό: α) ανθρώπινη συμπεριφορά, β) παράνομη, γ) υπαίτια, δ) επέλευση ζημίας και ε) αιτιώδη σύνδεσμος μεταξύ της συμπεριφοράς του δράστη και της ζημίας, βλ. ενδεικτικά, *Γ. Γεωργιάδη*, *Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα* (2010), άρθρο 914, αρ. 4. Βλ. και *Γ. Δεληγιάννη/Π. Κορνηλάκη*, *Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο* (Τόμος ΙΙΙ, 1992), σελ. 128· *Μ. Σταθόπουλο*, *Γενικό Ενοχικό Δίκαιο* (1998), σελ. 294· *Ι. Σπυριδάκη*, *Το αδίκημα*

Πιο συγκεκριμένα, οσάκις ο ενάγων ζητήσει αποζημίωση για τις τιμολογιακές αυξήσεις προμηθευτών του (οι οποίοι δεν συμμετείχαν στην παράνομη σύμπραξη) από τις εταιρείες που συμμετείχαν, θα πρέπει να αποδείξει: α) ότι ο εναγόμενος/οι εναγόμενοι είχαν προβεί σε σύμπραξη⁵⁴, β) ότι η σύμπραξη αυτή ήταν παράνομη ως αντίθετη με τις διατάξεις του άρθρου 101 ΣΛΕΕ ή/και του άρθρου 1 Ν. 3959/2011, γ) και υπαίτια (προϋπόθεση που μόνο κατ' εξαίρεση δε θα πληρούται⁵⁵), δ) ότι επήλθε συγκεκριμένη ζημία στον ενάγοντα επειδή ο ίδιος κατέβαλε αυξημένο τίμημα σε προμηθευτή του στο πλαίσιο δημιουργίας «τιμολογιακής ομπρέλας» και ότι ε) η ζημία αυτή είναι αποτέλεσμα της παράνομης και υπαίτιας πράξης του/των εναγόμενου/ων, οι οποίοι συμμετείχαν στην παράνομη σύμπραξη (παρά το γεγονός ότι ο προμηθευτής του ενάγοντα δεν ανήκε στη σύμπραξη αυτή).

Θα μπορούσε, κατά το ελληνικό δίκαιο, να γίνει δεκτή μια τέτοια αξίωση⁵⁶;

Υπενθυμίζεται ότι η δυσκολία του αυστριακού δικαστηρίου να καταλογίσει τη ζημία της ενάγουσας στους μετέχοντες στη σύμπραξη, βασιζόταν σε δύο ζητήματα του αυστριακού δικαίου: αφενός ότι δεν υφίστατο η απαιτούμενη από το αυστριακό δίκαιο αιτιώδης συνάφεια, και αφετέρου, ότι η προβαλλόμενη ζημία δεν καλύπτετο από τον προστατευτικό σκοπό των κανόνων ανταγωνισμού.

Παρότι δεν φαίνεται να έχουν αντιμετωπίσει τα ελληνικά δικαστήρια τέτοιες αξιώσεις, θα μπορούσαμε με σχετική ασφάλεια να προβλέψουμε, ότι αντίστοιχοι προβληματισμοί θα μπορούσαν να εκφραστούν και υπό το εγχώριο δίκαιο.

IV. 2. Η έννοια του παρανόμου κατά το άρθρο 914 ΑΚ και ο προστατευτικός σκοπός των κανόνων ανταγωνισμού

Όσον αφορά στην προϋπόθεση του παρανόμου, υπενθυμίζεται ότι κατά την κρατούσα στο ελληνικό δίκαιο «αντικειμενική θεωρία»⁵⁷, παράνομη είναι καταρχάς η

κατά 914 ΑΚ (1999), σελ. 23 επ. Πρβλ. και *Μ. Μαργαρίτη*, Ο αιτιώδης σύνδεσμος στο δίκαιο της αποζημίωσης, ΚριτΕ 2000/2, 13. Για την άποψη ότι η σύμβαση που είναι αντίθετη στο άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ (πρώην 81 παρ. 1 ΣυνθΕΚ) είναι, κατά το γερμανικό δίκαιο, ταυτόχρονα αντίθετη και στα χρηστά ήθη, βλ. *Fr.-Jür. Säcker*, σε: Τιμητικό Τόμο Μ. Σταθόπουλου (Τόμος ΙΙ, 2010), σελ. 2615 επ., 2636. Για το θέμα αυτό στο ελληνικό δίκαιο βλ. *Π. Κορνηλάκη*, Η κατά τον Αστικό Κώδικα αξίωση αποζημίωσης για παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού (ν. 703/1977), σε: Τιμητικό Τόμο Μ. Σταθόπουλου (Τόμος Ι, 2010), σελ. 1159, 1160.

⁵⁴ Πρβλ. ΠΠρΑθ 2265/2011, ΧρΙΔ 2011, 695 (με παρατηρήσεις *Χ. Αποστολόπουλου*, ΧρΙΔ 2001, 700) όπου το δικαστήριο επισημαίνει την παράλειψη του ενάγοντα να εκθέσει ως στοιχείο της παράνομης συμπεριφοράς της εναγομένης, για τη στοιχειοθέτηση του άρθρου 919 ΑΚ, την ύπαρξη σύμπραξης.

⁵⁵ Ζήτημα ως προς την προϋπόθεση αυτή θα μπορούσε να δημιουργηθεί ενδεχομένως, όλως εξαιρετικά, και όχι βεβαίως σε περίπτωση μυστικής παράνομης σύμπραξης για τον καθορισμό τιμών ή την κατανομή αγορών – ενός καρτέλ, αλλά άλλης τυχόν πρακτικής ή ρήτρας, εφόσον αυτή αναγνωρισθεί, από μια αρχή ανταγωνισμού ή το αναθεωρητικό δικαστήριο ως καινοφανής σε τέτοιο βαθμό, που μια αρχή να ή το δικαστήριο να αποσχει από την επιβολή προστίμου με τη δικαιολογία ότι οι συμπράξαντες δεν ήταν ευχερές να γνωρίζουν εκ των προτέρων την παρανομία.

⁵⁶ Για τα ευρωπαϊκά πρότυπα του 914 ΑΚ βλ. ενδεικτικά *Κλ. Ρούσσου*, Το σύστημα της αδικοπρακτικής ευθύνης στο ελληνικό και ευρωπαϊκό δίκαιο, ΧρΙΔ 2013, 81, 86 επ.

⁵⁷ Στον αντίποδα της «αντικειμενικής θεωρίας» βρίσκεται η «υποκειμενική θεωρία», σύμφωνα με την οποία παράνομη είναι κάθε πράξη η οποία προκαλεί ζημία σε άλλον, αν ο δράστης δεν έχει δικαίωμα ή άλλο νόμιμο λόγο που να τον νομιμοποιεί στην πρόκληση της ζημίας (στη ζημιολογία συμπεριφορά), βλ. ενδεικτικά *Απ. Γεωργιάδη*, σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, ΑΚ, άρθρο 914, αρ. 16 επ. με περαιτέρω παραπομπές. Βλ. επίσης

συμπεριφορά που αντίκειται σε απαγορευτικό ή επιτακτικό κανόνα, ο οποίος απονέμει δικαίωμα ή προστατεύει συγκεκριμένο συμφέρον του ζημιωθέντος⁵⁸. Σύμφωνα δε με την μάλλον κρατούσα γνώμη⁵⁹, παράνομη είναι μια πράξη, όταν ο κανόνας δικαίου που παραβιάζεται αποσκοπεί (είτε ευθέως κατά το γράμμα του, είτε ερμηνευτικά) στην προστασία του προσβαλλόμενου ιδιωτικού συμφέροντος ή στην προστασία του γενικού και του ιδιωτικού συμφέροντος, είναι δηλαδή «προστατευτικός» κανόνας δικαίου⁶⁰.

Για την κατάφαση του παρανόμου, σύμφωνα με την άποψη αυτή, πρέπει επομένως: α) να υπάρχει απαγορευτικός ή επιτακτικός κανόνας δικαίου, β) ο κανόνας αυτός να προστατεύει ιδιωτικά ή και ιδιωτικά συμφέροντα και γ) να προστατεύει το συγκεκριμένο ιδιωτικό συμφέρον για την προσβολή του οποίου ζητείται αποζημίωση⁶¹.

Σημειώνεται διευκρινιστικά ότι η ως άνω άποψη είναι η πιο περιοριστική της έννοιας του παρανόμου που υποστηρίζεται για το δίκαιο μας, αφού ο Άρειος Πάγος έχει επανειλημμένα πλέον αναγνωρίσει ότι «για την κατάφαση της παρανομίας δεν απαιτείται παράβαση συγκεκριμένου κανόνα δικαίου αλλά αρκεί η αντίθεση της συμπεριφοράς στο γενικότερο πνεύμα του δικαίου ή στις επιταγές της έννομης τάξης»⁶². Στην παρούσα μελέτη

ΟΛΑΠ 967/1973, ΝοΒ 22, 505, για την οποία ωστόσο έχει λεχθεί πως «εκδόθηκε εξαιτίας περιπτώσεως συρροής ευθυνών και για ζημία που θα μπορούσε να καλυφθεί και με βάση την αντικειμενική θεωρία» και ότι «είναι αμφίβολο αν μπορεί να θεωρηθεί ότι παίρνει συνειδητά θέση υπέρ της [υποκειμενικής] θεωρίας», βλ. Απ. Γεωργιάδη, σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο (1982), ΑΚ, άρθρο 914, αρ. 19.

⁵⁸ Βλ. ΑΠ 889/2008-995/2008-460/2007 ΤΝΠ Ισοκράτης. Βλ. επίσης Γ. Μπαλή, Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου (1951), §171 σελ. 442· Μ. Σταθόπουλο, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (1998), σελ. 298 επ· Ι. Σπυριδάκη, Το αδίκημα κατά ΑΚ 914 (1999), σελ. 41· Γ. Γεωργιάδη, Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα (2010), άρθρο 914, αρ. 8 επ., 17 επ. Η έννοια του παρανόμου φαίνεται να έχει διευρυνθεί και στις περιπτώσεις που η συμπεριφορά αντίκειται στις επιταγές της εννόμου τάξεως και το γενικότερο πνεύμα του δικαίου (βλ. Απ. Γεωργιάδη, σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου (1982), ΑΚ, άρθρο 914, αρ. 21), ή που το πρόσωπο παραβιάζει την γενικά απαιτούμενη (κατά τις αρχές ιδίως της αντικειμενικής καλής πίστης) υποχρέωση τηρήσεως της επιμέλειας που μπορεί και πρέπει να καταβάλει ο μέσος εχέφρων κοινωνικός άνθρωπος (βλ. Μ. Σταθόπουλο, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (1998), σελ. 301 επ· Γ. Δεληγιάννη/Π. Κορνηλάκη, Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο (Τόμος ΙΙΙ, 1992), σελ. 142 επ· Π. Φίλιο, Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος (1998), σελ. 23 επ. Όσον αφορά τη διευρυνση του παρανόμου στο πλαίσιο μιας γενικής υποχρέωσης πρόνοιας και ασφάλειας, βλ. ενδεικτικά και ΑΠ 1671/2014 σύμφωνα με την οποία «Παρανομία συνιστά και η παράβαση της γενικής υποχρέωσης πρόνοιας και ασφάλειας στο πλαίσιο της συναλλακτικής και γενικότερα της κοινωνικής δραστηριότητας των ατόμων, δηλαδή η παράβαση της κοινωνικώς επιβεβλημένης και εκ της θεμελιώδους δικανικής αρχής της συνεπούς συμπεριφοράς απορρέουσας, υποχρέωσης λήψεως ορισμένων μέτρων επιμέλειας για την αποφυγή προκλήσεως ζημίας σε έννομα αγαθά τρίτων προσώπων.»

⁵⁹ Βλ. Απ. Γεωργιάδη, σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου (Εκδ.), ΑΚ, άρθρο 914, αρ. 50· Π. Φίλιο, Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος (1998), σελ. 32. Υποστηρίζεται πάντως και η άποψη που αποδίδει προστατευτικό χαρακτήρα σε όλες τις διατάξεις, αναγνωρίζοντας παρανομία οποτεδήποτε υπάρχει παραβίαση κανόνα δικαίου, βλ. Γ. Δεληγιάννη/Π. Κορνηλάκη, Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο (Τόμος ΙΙΙ, 1992), σελ. 142.

⁶⁰ Βλ. Ι. Σπυριδάκη, Το αδίκημα κατά 914 ΑΚ (1999), σελ. 47.

⁶¹ Πρβλ. Ι. Σπυριδάκη, Το αδίκημα κατά 914 ΑΚ (1999), σελ. 47 επ.

⁶² Βλ. ΑΠ 889/2008, 995/2008, ΤΝΠ Ισοκράτης. Βλ. και ΑΠ 1554/2008, ΑΡΜ 2009, 680=Δ/ΝΗ 2011, 990, όπου αναφέρεται ρητώς (και μάλιστα επί υπόθεσης αδικοπραξίας επιχείρησης με δεσπόζουσα θέση) ότι: «[α]πό τη διάταξη του άρθρου 914 ΑΚ συνάγεται, ότι προϋπόθεση ευθύνης προς αποζημίωση ή και χρηματική ικανοποίηση του αμέσως από αδικοπραξία ζημιωθέντος απαιτείται συμπεριφορά παράνομη και υπαίτια, επέλευση ζημίας ή και ηθικής βλάβης και αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παράνομης και υπαίτιας συμπεριφοράς και της επελευσθείσας ζημίας ή και ηθικής βλάβης. Για την κατάφαση της παρανομίας δεν απαιτείται παράβαση συγκεκριμένου κανόνα δικαίου, αλλά αρκεί και η αντίθεση της συμπεριφοράς στο γενικότερο πνεύμα του δικαίου ή τις επιταγές της έννομης τάξης. Έτσι παρανομία συνιστά και η παράβαση της γενικής υποχρέωσης πρόνοιας και ασφάλειας στο πλαίσιο της

εξετάζουμε το ζήτημα της ζημίας στο πλαίσιο «τιμολογιακής ομπρέλας», ενδεικτικά, υπό το ανωτέρω αυστηρότερο πλαίσιο, αφού η τυχόν κατάφαση της παρανομίας υπό την στενότερη αυτή θεώρηση, θα σημαίνει ουσιαστικά και την κατάφαση της παρανομίας με βάση τις λιγότερο περιοριστικές προσεγγίσεις της έννοιας του παρανόμου.

Εξετάζουμε, επομένως, τις ως άνω τρεις προϋποθέσεις για την κατάφαση του παρανόμου (δηλαδή: α) απαγορευτικός ή επιτακτικός κανόνας δικαίου, β) που προστατεύει ιδιωτικά ή και ιδιωτικά συμφέροντα και γ) και το συγκεκριμένο ιδιωτικό συμφέρον για την προσβολή του οποίου ζητείται αποζημίωση).

Διευκρινιστικά υπενθυμίζουμε, ότι όσον αφορά τις περιπτώσεις που οι αξιώσεις αποζημίωσης εγείρονται για την αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από παράβαση του ενωσιακού δικαίου ανταγωνισμού (δηλαδή των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ), το Δικαστήριο έχει ξεκαθαρίσει, μεταξύ άλλων και με τη σχολιαζόμενη απόφαση, πως, σκοπός των εν λόγω ενωσιακών διατάξεων είναι η αποκατάσταση όλων των ζημιών των ιδιωτών, οι οποίες συνδέονται αιτιωδώς με την παράνομη πρακτική⁶³. Οσάκις, όμως, οι αξιώσεις αποζημίωσης εγείρονται για την αποκατάσταση ζημίας που προκάλεσε η παράβαση των εθνικών κανόνων ανταγωνισμού, θα πρέπει φυσικά να εξετάζεται ο σκοπός των ελληνικών κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού.

Σχετικά με την πρώτη και δεύτερη προϋπόθεση, είναι σαφές πλέον ότι έχουν τεθεί από την ελληνική έννομη τάξη ειδικοί απαγορευτικοί κανόνες για την εξασφάλιση του ελεύθερου ανταγωνισμού, οι οποίοι στοχεύουν στην προστασία και ιδιωτικών συμφερόντων⁶⁴. Η ελληνική νομολογία έχει, δηλαδή, επανειλημμένως αναγνωρίσει ότι η παράβαση των κανόνων προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού (και ειδικότερα η παράβαση του άρθρου 1 παρ. 1 Ν. 3959/2011, πρώην 703/1977) πληροί τον όρο του παρανόμου ως προϋπόθεση για τη διαπίστωση αδικοπραξίας κατά το άρθρο 914 ΑΚ, και δίνει το δικαίωμα στον τρίτο που ζημιώθηκε να αξιώσει αποζημίωση, εφόσον πληρούνται και οι άλλες προϋποθέσεις του νόμου⁶⁵.

συναλλακτικής και γενικότερα της κοινωνικής και επαγγελματικής δραστηριότητας.» Έτσι και η ΕφΑθ 1639/2013, ΔΕΕ 2013, 817.

⁶³ Βλ. ενδεικτικά και στη σκ. 32 της απόφαση *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π.: «Ειδικότερα, οι κανόνες αυτοί [του εθνικού δικαίου] πρέπει να λαμβάνουν συγκεκριμένα υπόψη τον επιδιωκόμενο από το άρθρο 101 ΣΛΕΕ σκοπό, ο οποίος έγκειται στη διατήρηση αποτελεσματικού και ανόθευτου ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς και, ως εκ τούτου, στον καθορισμό των τιμών υπό συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού. Σε αυτό ακριβώς το πνεύμα, το Δικαστήριο έκρινε, όπως υπομνήσθηκε στη σκέψη 22 της παρούσας αποφάσεως, ότι οι εθνικοί κανόνες πρέπει να αναγνωρίζουν σε όλους το δικαίωμα να ζητούν την αποκατάσταση των ζημιών τις οποίες υφίστανται.» Κριτικός στη θέση αυτή του Δικαστηρίου «για την προστασία του οποιοδήποτε» θεωρώντας ότι απλώς «δεν πείθει», *Tobias Lettl, Haftungsausfüllende Kausalität für einen Schadensersatzanspruch wegen Verstoßes gegen Art. 101 AUEV, § 1 GWB, insbesondere beim sog. "umbrella pricing", Wirtschaft und Wettbewerb (WuW) 11/2014, 1032, 1040.*

⁶⁴ Βλ. και *Π. Κορνηλάκη*, Η κατά τον Αστικό Κώδικα αξίωση αποζημίωσης για παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού (ν. 703/1977), σε: Τιμητικό Τόμο Μ. Σταθόπουλου (Τόμος Ι, 2010), σελ. 1159 επ.

⁶⁵ Βλ. σχετικά την ΕφΑθ 6166/2011, ΔΕΕ 2012, 453=ΕπισκΕμπΔ 2012, 719, με εισαγωγικό σημείωμα *Κ. Γ. Παμπούκη*, ΕπισκΕμπΔ 2012, 719, η οποία επιβεβαιώθηκε από την ΑΠ 165/2014· ΑΠ 1497/2009, ΕπισκΕμπΔ 2010, 422, με Εισαγωγικό σημείωμα *Κ. Παμπούκη*, 423· ΕφΑθ 1639/2013, ΔΕΕ 2013, 817· ΕφΑθ 6664/2007, Δ/νη 2008, 1463· ΕφΑθ 2093/2006, ΔΕΕ 2006, 757· ΕφΑθ 8843/2004, Δ/νη 2006, 543· ΕφΑθ 6042/2002, ΔΕΕ

Το ερώτημα, λοιπόν, που απομένει να απαντηθεί, είναι κατά πόσον οι εν λόγω διατάξεις στόχευσαν στην προστασία του συγκεκριμένου ιδιωτικού συμφέροντος του ενάγοντα, δηλαδή την προστασία του από ζημίες λόγω της δημιουργίας «τιμολογιακής ομπρέλας». Ποιος είναι, δηλαδή, ακριβώς, ο προστατευτικός σκοπός του άρθρου 1 παρ. 1 Ν. 3959/2011, και είναι δυνατόν να εμπίπτουν σε αυτόν και οι εν λόγω ζημιωθέντες;

Σχετικά με το ζήτημα αυτό, ο Άρειος Πάγος αποφάνθηκε προ λίγων ετών ότι σκοπός της διάταξης του άρθρου 1 παρ. 1 Ν. 3959/2011 (πρώην άρθρο 1 παρ. 1 Ν. 703/1977) είναι «η διασφάλιση του ελεύθερου ανταγωνισμού μέσω της διασφάλισης της οικονομικής ελευθερίας των συναλλασσομένων»⁶⁶. Εκκινώντας από πραγματικά περιστατικά που αφορούσαν μια παραλλαγή της ρήτρας του «μάλλον ευνοούμενου πελάτη», το δικαστήριο δέχθηκε πως η σχετική απαγόρευση στοχεύει στην προστασία της οικονομικής ελευθερίας και τρίτων που δε μετέχουν στη σύμπραξη. Θεώρησε, έτσι, ότι η αξίωση αποζημίωσης κατά το άρθρο 914 ΑΚ γεννάται (εφόσον συντρέχουν και οι υπόλοιπες προϋποθέσεις του), επειδή οι παράνομες συμπράξεις πλήττουν την ελευθερία των συμβάσεων (άρθρα 5 παρ. 1 Σ και 361 ΑΚ) και τριτενεργούν εις βάρος των τρίτων προσβάλλοντας παράνομα τα ιδιωτικά τους συμφέροντα.

Στο πλαίσιο αυτό, αναγνωρίστηκε για άλλη μια φορά ότι η απαγόρευση των συμπράξεων που περιορίζουν τον ανταγωνισμό αποτελεί απαγορευτικό κανόνα δικαίου, ο οποίος στοχεύει στην προστασία και ιδιωτικών συμφερόντων, και, πιο συγκεκριμένα, και του ιδιωτικού δικαιώματος στην οικονομική ελευθερία⁶⁷. Το σκεπτικό αυτό απορρέει αβίαστα από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, στην οποία εξετάστηκε η παρεμποδιστική στον ανταγωνισμό λειτουργία μιας παράνομης σύμπραξης. Αντίστοιχος σκοπός προστασίας θα πρέπει, ευλόγως, να αναγνωρισθεί και όσον αφορά συμπράξεις οι οποίες χαρακτηρίζονται, παράλληλα με το αποτέλεσμα περιορισμού του ανταγωνισμού, και από τον καταπλεονεκτικό χαρακτήρα τους (αποκόμισης υπερκερδών), όπως οι συμπράξεις κατανομής αγορών και αύξησης τιμών. Τρεις, άλλωστε είναι οι εκφάνσεις των περιορισμών του ανταγωνισμού που απαγορεύονται κατά το γράμμα του άρθρου 1 παρ. 1 Ν. 3959/2011: συμπεριφορές που παρεμποδίζουν τον ανταγωνισμό (δηλαδή τον αποκλείουν εντελώς), συμπεριφορές που περιορίζουν τον ανταγωνισμό (δηλαδή περιορίζουν τις εναλλακτικές ευχέρειες των συμμετεχόντων) και συμπεριφορές που νοθεύουν τον ανταγωνισμό (δηλαδή προκαλούν συνθήκες που δε θα υφίσταντο υπό ανταγωνιστικές συνθήκες)⁶⁸. Η δημιουργία ενός καρτέλ,

---

2003, 282· ΠΠρΑθ 3863/2014, ΕφΑΔ 2014, 1036, με παρατηρήσεις Φ. Λάμπρου, ΕφΑΔ 2014, 1044· ΠΠρΑθ 1317/2010, ΝΟΜΟΣ· ΜπρΑθ 8241/2012, ΝοΒ 2012, 1751· ΠΠρΚορίνθ 249/2006, ΑρχΝ2007, 321· ΠΠρΘεσσ/ς 31825/2004, ΝΟΜΟΣ. Πρβλ. και την άποψη της μειοψηφίας ήδη από την ΟΛΑΠ 2/1989, ΑρχΝ 1989, 148= Δ/νη 1989, 747=ΕΕμπΔ 1989, 657=ΕΕΝ 1989, 618=ΝοΒ 1990, 437.

⁶⁶ Βλ. ΑΠ 1522/2013, ΕΕμπΔ 2014/226=ΧρΙΔ 2014/383. Το δικαστήριο αποφάνθηκε επί των διατάξεων του προγενέστερου νόμου για την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού Ν. 703/1977, ο οποίος αντικαταστάθηκε από τον ισχύοντα Ν. 3959/2011, χωρίς, πάντως, να υπάρξει αλλαγή στις βασικές απαγορεύσεις των κεντρικών διατάξεων των ταυτάριθμων και στα δύο νομοθετήματα άρθρων 1 και 2. Για την απόφαση αυτή βλ. και Δ. Αυγητίδη, Αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις δικαίου ανταγωνισμού, ΔΕΕ 2015, 673, 674.

⁶⁷ Βλ. και την ΕφΑθ 6197/2011, ΔΕΕ 2012: «[Α]μφάνονται υπόψη ο σκοπός και το αντικείμενο της προστασίας του Ν. 703/1977, ήτοι η προστασία του συστήματος της οικονομίας και η προστασία της οικονομικής ελευθερίας των τρίτων». Βλ. επίσης την ΠΠρΑθ 1129/2013, ΕΕμπΔ 2013, 983.

⁶⁸ Βλ. και Γ. Τριανταφυλλάκη, Δίκαιο του Ελεύθερου Ανταγωνισμού (2011), σελ. 66.

εάν δεν καταργεί εντελώς τον ανταγωνισμό σε μια αγορά, τουλάχιστον τον περιορίζει και, αναπόδραστα, τον νοθεύει. Όταν ο νομοθέτης απαγορεύει μια τέτοια πρακτική προκειμένου να προστατεύσει την οικονομική ελευθερία των τρίτων που, επίσης δραστηριοποιούνται στην εν λόγω αγορά, προφανώς θα στοχεύει ταυτόχρονα και στην προστασία τους από τη στρέβλωση του ανταγωνισμού μέσω και συμπεριφορών, όπως η διαμόρφωση νοθευμένου επιπέδου τιμών⁶⁹.

Στη ίδια απόφαση, εξάλλου, ο Άρειος Πάγος διευκρινίζει ότι «*τρίτοι που προστατεύονται δεν είναι μόνον οι ανταγωνιστές, αλλά όλοι οι παράγοντες της αγοράς, δηλαδή όλα τα πρόσωπα τα οποία στο πλαίσιο της κοινωνικής δικαιοσύνης έχουν συμφέρον να συμμετέχουν ελεύθερα στην αγορά, συνεπώς και οι ίδιοι οι καταναλωτές*»⁷⁰, απαντώντας ειδικά στο ζήτημα του, εκ της *ratio* του παραβιαζόμενου κανόνα δικαίου κύκλου προσώπων, οι οποίοι μπορούν να επικαλεσθούν το παράνομο⁷¹.

Συνεπώς, η ελληνική νομολογία φαίνεται να αναγνωρίζει ότι η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 Ν. 3959/2011 (πρώην άρθρο 1 παρ. 1 Ν. 703/1977): α) αποτελεί απαγορευτικό κανόνα δικαίου, β) ο οποίος αποσκοπεί και στην προστασία ιδιωτικών συμφερόντων, και μάλιστα, όλων των προσώπων που συμμετέχουν στην αγορά, ενώ γ) η οικονομική ελευθερία των εν λόγω προσώπων ως προστατευόμενο αγαθό φαίνεται να περιλαμβάνει την προστασία από οποιαδήποτε νόθευση του ανταγωνισμού. Επομένως, φαίνεται δυνατή η κατάφαση της προϋπόθεσης του παρανόμου κατά το ελληνικό δίκαιο των αδικοπραξιών, οσάκις αποδεικνύεται παραβίαση του άρθρου 1 παρ. 1 Ν. 3959/2011, και για την αξίωση αποκατάστασης ζημιών τρίτων λόγω του φαινομένου της δημιουργίας «τιμολογιακής ομπρέλας».

Φυσικά, η ικανοποίηση της αξίωσης εξαρτάται και από τις λοιπές προϋποθέσεις του νόμου. Χωρίς να παραγνωρίζουμε τις δυσκολίες που παρουσιάζουν οι εν λόγω αξιώσεις όσον αφορά και άλλες προϋποθέσεις για την ικανοποίησή τους (όπως η απόδειξη ύπαρξης της παράνομης σύμπραξης και ο προσδιορισμός του ύψους της ζημίας⁷²) θα εξετάσουμε εδώ ειδικότερα την πρόσφορη αιτιότητα, ενόψει των δυσκολιών που εκφράστηκαν και από το αυστριακό δικαστήριο, σχετικά με τις εν λόγω αξιώσεις.

IV. 3. Η πρόσφορη αιτιότητα

Προκειμένου να υπάρχει αξίωση προς αποκατάσταση της ζημίας, απαραίτητη προϋπόθεση είναι, φυσικά, η ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ του ζημιογόνου γεγονότος

---

⁶⁹ Οτι σκοπός της αντίστοιχης ευρωπαϊκής ρύθμισης είναι η διατήρηση αποτελεσματικού και ανόθευτου ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς και, ως εκ τούτου στον καθορισμό των τιμών υπό συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού, βλ. και πάλι απόφαση *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π., σκ. 32.

⁷⁰ Βλ. ΑΠ 1522/2013, ΕΕμπΔ 2014/226=ΧρΙΔ 2014/383. Βλ. αντίστοιχα για την ευρωπαϊκή ρύθμιση και απόφαση *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π., σκ. 32.

⁷¹ Ότι το παράνομο μπορεί να υφίσταται μόνο ως προς ορισμένο κύκλο προσώπων, ο οποίος προσδιορίζεται από τη *ratio* του παραβιαζόμενου κανόνα δικαίου βλ. και ο *I. Σπυριδάκη*, Το αδίκημα κατά ΑΚ 914 (1999), σελ. 70.

⁷² Βλ. ενδεικτικά και *Marie-Therese Richter*, Standing under the Umbrella? – The Standing of Umbrella Plaintiffs, *Global Competition Litigation Review (GCLR)* 3/2013, 143, 145 επ. *Bernd Meyring/Melissa Gotlieb*, Umbrella pricing, *Competition Law Insight*, 8 July 2014, 15, 16.

και της ζημίας⁷³. Αιτιώδης συνάφεια υπάρχει δε, κατά την κρατούσα, μάλλον, στην Ελλάδα, θεωρία της πρόσφορης αιτίας (*causa adequata*)⁷⁴ όταν μια πράξη (ή παράλειψη) του δράστη είναι κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας ικανή και μπορούσε αντικειμενικά να επιφέρει κατά τη συνηθισμένη και κανονική πορεία των πραγμάτων το επιζήμιο αποτέλεσμα.⁷⁵ Δηλαδή ζημία, που προκλήθηκε από απρόοπτο, τυχαίο ή έκτακτο περιστατικό, το οποίο γενικώς δεν έχει την τάση να προκαλεί την εν λόγω ζημία δε θεωρείται ότι συνδέεται κατά τρόπο πρόσφορο με αυτήν⁷⁶. Συνεπώς, για να υπάρχει αιτιώδης σύνδεσμος στο εδώ ερευνώμενο ζήτημα, το καρτέλ θα πρέπει να έχει δημιουργήσει τέτοιες συνθήκες στη σχετική αγορά, οι οποίες να έχουν την τάση, κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων, να προκαλέσουν τιμολογιακή ομπρέλα, δηλαδή την αύξηση της τιμής των σχετικών προϊόντων στην αγορά αυτή, συμπεριλαμβανομένων και των προϊόντων που πωλούνται από μη μέλη του καρτέλ (είτε γιατί π.χ. καταργήθηκε ο τιμολογιακός ανταγωνισμός σε ένα μεγάλο κομμάτι της αγοράς, είτε γιατί υπήρξε μείωση της παραγωγής των προσφερόμενων προϊόντων, είτε άλλος λόγος στρέβλωσης του ανταγωνισμού) και έτσι να προκαλέσει τη ζημία του αγοραστή των εν λόγω προϊόντων⁷⁷. Αλλιώς, η δημιουργία του καρτέλ δεν είναι γεγονός πρόσφορο να

⁷³ Βλ. ενδεικτικά Γ. Γεωργιάδη, Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα (2010), άρθρο 914, αρ. 57· Ι. Σπυριδάκη, Το αδίκημα κατά ΑΚ 914 (1999), σελ. 105. Βλ. και Θ. Λύτρα, Ζητήματα αιτιότητας επί του αστικού αδικήματος, σε: Ι. Στράγγα/Ι. Γράβαρη/Αντ. Χάνου (Εκδ.), Αιτία, αιτιότητας και δίκαιο (2009), σελ. 349, 355, ο οποίος επισημαίνει εύστοχα, ότι «το κυρίαρχο ερώτημα του νομικού δεν είναι η διερεύνηση της «φυσικής αιτιότητας» με την έννοια της εξήγησης των συμβάντων με βάση τους γνωστούς φυσικούς νόμους, αλλά ο καταλογισμός (ή μη) των ζημιών στον δράστη». Βλ. σχετικά και Δ. Μανιώτη, Θεμελίωση της αιτιότητας στην περίπτωση συρροής ζημιωγόνων παραγόντων, σε: Τιμητικό Τόμο Μ. Σταθόπουλου (Τόμος Ι, 2010), σελ. 1522 επ.

⁷⁴ Βλ. και Μ. Σταθόπουλο, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (3^η εκδ. 1998), § 8, σελ. 178· Απ. Γεωργιάδη, Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, (1999), § 10, σελ. 142· Π. Κορνηλάκη, Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο (Τόμος Ι, 2002), § 89 (8), σελ. 521· Π. Ζέπο, Ενοχικό Δίκαιο, Β' Μέρος, Ειδικό (1965), σελ. 735 επ. Βλ. και Ι. Σπυριδάκη, Το αδίκημα κατά ΑΚ 914 (1999), σελ. 111· Θ. Λύτρα, Ζητήματα αιτιότητας επί του αστικού αδικήματος, σε: Ι. Στράγγα/Ι. Γράβαρη/Αντ. Χάνου (Εκδ.), Αιτία, αιτιότητας και δίκαιο (2009), σελ. 349, 367 επ.· Κλ. Ρούσσο, Αιτιώδης συνάφεια και θεμελίωση ευθύνης κατ' ΑΚ 914, 71 ή 914, 922, ΕλλΔικ/νη 1994, 1492.

⁷⁵ Βλ. ΑΠ 36/2015, ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 100/2015, ΝΟΜΟΣ· 493/2015 ΝΟΜΟΣ· 602/2015, ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 1768/2014· 719/2012, ΧρΙΔ 2013, 23· 479/2011, ΝοΒ 2011, 2137· 422/2008· 177/2008· 285/2008· 427/2008· 579/2008· 460/2007· 190/2007 Νόμος· ΟΛΑΠ 18/2004, ΝοΒ 2005, 61 = ΧρΙΔ 2004, 932. Η θεωρία της πρόσφορης αιτιότητας εισήχθη στο δικαίό μας από τη διδασκαλία του Τριανταφυλλόπουλου, βλ. Ανθ. Γαζή, Αιτιώδης συνάφεια, χωρίο του Παύλου στους Πανδέκτες εις Μελέτες και Άρθρα 1934-1007, σελ. 968, Κ. Τριανταφυλλόπουλου, Ελληνικόν Ενοχικόν Δίκαιον (1η έκδ. Αθήναι 1933), σελ. 134 επ., (2η έκδ. 1938), σελ. 184 επ. Βλ. και Μ. Σταθόπουλο, Η συμβολή του επιστημονικού έργου του Κωνσταντίνου Τριανταφυλλόπουλου, Κριτ. Επιθ 1999/1, 263, σελ. 264. Βλ. για θέματα αυτά και Τρ. Μίρκου, Η αδικοπρακτική ευθύνη των εισηγμένων εταιρειών για εξ αμελείας χειραγώγηση της χρηματιστηριακής αγοράς: η περίπτωση των ανακριβών εταιρικών ανακοινώσεων (2012, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών < http://www.didaktorika.gr/eadd/browse?type=author&order=ASC&sort_by=2&rpp=20&value=%CE%9C%CE%AF%CF%81%CE%BA%CE%BF%CF%82%2C++%CE%A4%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AC%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CF%82 > (τελευταία επίσκεψη 20 Οκτωβρίου 2016)), σελ. 218. Βλ. επίσης Δ. Λιάπη, Η αιτιώδης συνάφεια στην ευθύνη από ενημερωτικό δελτίο, ΔΕΕ 2003, 138 επ.

⁷⁶ Βλ. και Μ. Σταθόπουλο, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (3^η εκδ. 1998), § 8, σελ. 178 επ. Βλ. και Δ. Μανιώτη, Θεμελίωση της αιτιότητας στην περίπτωση συρροής ζημιωγόνων παραγόντων, σε: Τιμητικό Τόμο Μ. Σταθόπουλου (Τόμος Ι, 2010), σελ. 1522, 1526.

⁷⁷ Για την γερμανικής εμπνεύσεως διάκριση της αιτιώδους συνάφειας που είναι θεμελιωτική της ευθύνης από αυτήν που είναι πληρωτική της ευθύνης, βλ. ενδεικτικά, Μ. Σταθόπουλο, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (4^η έκδ. 2004), §

προκαλέσει τη ζημία του ενάγοντα στο πλαίσιο αξιώσεων «τιμολογιακής ομπρέλας», και συνεπώς δεν πληρούται η προϋπόθεση της αιτιώδους συνάφειας⁷⁸.

Η συνήθης πορεία των πραγμάτων συνδέεται μάλιστα με την προβλεψιμότητα του ζημιολογικού αποτελέσματος⁷⁹, για την οποία προτείνεται ως μάλλον επικρατέστερο κριτήριο, το κριτήριο της δυνατότητας αντικειμενικής πρόγνωσης από τον μέσο συνετό παρατηρητή, κατά το χρόνο της τέλεσης της ζημιολογικής συμπεριφοράς.⁸⁰ Το κριτήριο αυτό φαίνεται να ακολουθεί και η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων⁸¹, όσον αφορά την αιτιότητα, συνεπώς θα τυγχάνει εφαρμογής και στις αξιώσεις αποζημίωσης για παραβάσεις της εθνικής νομοθεσίας για την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού (τα άρθρα 1 και 2 Ν. 3959/2011).

Στο πλαίσιο, πάντως, «διορθωτικής» παρέμβασης για τη θεωρία της προσφορότητας, έχει προταθεί και η εφαρμογή της θεωρίας του σκοπού του παραβιασθέντος κανόνα⁸². Σύμφωνα με το κριτήριο αυτό, και σε αντιστοιχία με την προϋπόθεση της παρανομίας, αιτιώδης συνάφεια υπάρχει όταν το αγαθό που υπέστη την προσβολή εμπίπτει στο πεδίο ορισμού του προστατευτικού σκοπού του κανόνα που παραβιάστηκε, ενώ οι βλάβες που θα αποκατασταθούν, θα πρέπει να εμπίπτουν εντός του πεδίου ορισμού των βλαβών που ο εν λόγω κανόνας στοχεύει να προστατεύσει⁸³. Επισημαίνεται, βεβαίως, ότι κατά κανόνα, οι

---

8 σελ. 474. Βλ. και σχετική ανάλυση επί συγκεκριμένου παραδείγματος Δ. Λιάπη, Η αιτιώδης συνάφεια στην ευθύνη από ενημερωτικό δελτίο, ΔΕΕ 2003, 138, 142 επ.

⁷⁸ Ότι πάντως η κρίση αυτή δεν πρέπει να περιορίζεται στη μηχανιστική προσέγγιση μιας στατιστικής συχνότητας, βλ. Μ. Σταθόπουλο, σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο (Εκδ.), ΑΚ, άρθρα 297-298, αρ. 52. Έτσι και Δ. Λιάπη, Η αιτιώδης συνάφεια στην ευθύνη από ενημερωτικό δελτίο, ΔΕΕ 2003, 138, 141.

⁷⁹ Βλ. ενδεικτικά Μ. Σταθόπουλο σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο (Εκδ.), ΑΚ, άρθρο 298, αρ. 53.

⁸⁰ Βλ. Μ. Σταθόπουλο, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (3^η εκδ. 1998), § 8, σελ. 179 επ.· Ι. Σπυριδάκη, Το αδίκημα κατά ΑΚ 1914 (1999), σελ. 110. Βλ. για τα αντίστοιχα ζητήματα όσον αφορά την αιτιώδη συνάφεια στο πλαίσιο αδικοπρακτικής ευθύνης για τη χειραγώγηση της αγοράς δια της διασποράς ανακριβών πληροφορικών, Τρ. Μίρκου, Η αδικοπρακτική ευθύνη των εισηγμένων εταιρειών για εξ αμελείας χειραγώγηση της χρηματιστηριακής αγοράς: η περίπτωση των ανακριβών εταιρικών ανακοινώσεων (2012, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών ό.π.), σελ. 219. Βεβαίως, όπως είναι γνωστό, κατά το ελληνικό δίκαιο έχουν διατυπωθεί και ενστάσεις ως προς την ορθότητα της χρήσης του κριτηρίου της αντικειμενικής δυνατότητας πρόβλεψης του αποτελέσματος μιας συμπεριφοράς, στο πλαίσιο της αιτιώδους συνάφειας, για το λόγο ότι η αντικειμενική δυνατότητα πρόβλεψης αποτελεί στοιχείο και της αντικειμενικοποιημένης έννοιας της αμέλειας, βλ. Μ. Σταθόπουλο σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο (Εκδ.), ΑΚ, άρθρο 298, αρ. 53.

⁸¹ Για τη δυνατότητα πρόγνωσης εκ μέρους του μέσου συνετού παρατηρητή, βλ. ΑΠ 1237/2014, ΝΟΜΟΣ· ΕφΠειρ 509/2007, ΠειρΝ 2008, 395· ΠολΑθ 189/2010, Επισκ ΕΔ 2010, 583. Για τη δυνατότητα πρόβλεψης κατά το χρόνο τέλεσης της ζημιολογικής συμπεριφοράς βλ. ΑΠ 683/2013, ΧρΙΔ 2013, 683· ΑΠ 719/2012, ΧρΙΔ 2013, 23· ΕφΠειρ 39/2009, ΠειρΝ 2009, 25.

⁸² Βλ. και Ι. Σπυριδάκη, Το αδίκημα κατά ΑΚ 914 (1999), σελ. 112 με περαιτέρω παραπομπές και σε αλλοδαπούς συγγραφείς· Μ. Σταθόπουλο, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (3^η εκδ. 1998), § 8, σελ. 180 επ.· Π. Φίλιο, Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος (2010), § 189 (Α), σελ. 346. Βλ. και Θ. Λύτρα, Ζητήματα αιτιότητας επί του αστικού αδικήματος, σε: Ι. Στράγγα/Ι. Γράβαρη/Αντ. Χάνου (Εκδ.), Αιτία, αιτιότητας και δίκαιο (2009), σελ. 349, 369.

⁸³ Βλ. και Μ. Μαργαρίτη, Ο αιτιώδης σύνδεσμος στο δίκαιο της αποζημίωσης, ΚριτΕ 2000/2, 13, 18. Βλ. επίσης ΕφΘεσ 232/1982, Αρμ 1982, 988: «Εκ της διατάξεως του άρθρου 914 ΑΚ [...] σαφώς συνάγεται ότι κατά κανόνα αξιώσιν προς αποζημίωσιν εξ αδικοπραξίας έχει κατά τον υπαιτίον μόνον ο εξ αυτού αμέσως ζημιωθείς, ουχί δε και ο εμμέσως υποστάς ζημίαν τρίτος, συνεπεία δυσμενούς ή αντανακλαστικής επενέργειας και ανελίξεως επί της περιουσιακής εν γένει καταστάσεώς του... κατ' εξαίρεσιν όμως βάσει της σύγχρονης θεωρίας του «κανόνος σκοπού» (Zwecknormtheorie) και ο βλαβεύς τρίτος δικαιούται αποζημιώσεως εν όψει μιας, υψηλότερου βαθμού, σφαιράς

απαγορευτικοί νόμοι έχουν «απόλυτη» ενέργεια, απαγορεύουν, δηλαδή, κάθε αντίθετη συμπεριφορά, οποιοδήποτε αγαθό και αν αυτή προσβάλλει, με οποιονδήποτε τρόπο και αν γίνεται η προσβολή και οποιοσδήποτε και αν είναι ο φορέας του αγαθού που προσβάλλεται⁸⁴. Εξαιρέση γίνεται δεκτή σε περιπτώσεις που η νομοθετική απαγόρευση θεωρείται ότι έχει «μικρότερη ενέργεια», επειδή επιδιώκει την προστασία ορισμένων μόνο αγαθών ή ορισμένων μόνο προσώπων⁸⁵.

Η θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου ως κριτήριο για την αιτιώδη συνάφεια βρίσκεται, επομένως, σε στενή σύνδεση με το αντίστοιχο κριτήριο για την κατάφαση της παρανομίας⁸⁶. Πράγματι, οσάκις εξετάζεται και πληρούται η προϋπόθεση του σκοπού του κανόνα δικαίου ως προϋπόθεση του παρανόμου, δε φαίνεται να είναι δυνατή η άρνηση της πλήρωσης του ίδιου κριτηρίου όσον αφορά την αιτιώδη συνάφεια. Το κριτήριο αυτό, ως στοιχείο της αιτιότητας, μπορεί να διατηρεί πρακτική χρησιμότητα, στο βαθμό που κατά την προϋπόθεση του παρανόμου δεν έχει ήδη εξετασθεί ο σκοπός του κανόνα δικαίου. Διαφορετικά, με την κατάφαση του ιδιωτικού συμφέροντος για την προστασία του ζημιωθέντα, ως εμπίπτοντα στον σκοπό του κανόνα δικαίου για την πλήρωση της προϋπόθεσης του παρανόμου, πρέπει να είναι σαφής και η πλήρωση του ίδιου κριτηρίου όσον αφορά την αιτιώδη συνάφεια.

Εφόσον, επομένως, η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 Ν. 3959/2011 σκοπεύει στην προστασία και ιδιωτικών συμφερόντων, και μάλιστα, ως φαίνεται, και του συγκεκριμένου ιδιωτικού συμφέροντος προστασίας από τις τιμολογιακές στρεβλώσεις του ανταγωνισμού τις οποίες υφίστανται τρίτοι που δε συμμετέχουν στην παράνομη σύμπραξη, δεν μπορούν να αποκλείονται, επί της αρχής, ούτε κατά το ελληνικό δίκαιο, οι αξιώσεις εναγόντων κατά συμμετεχόντων στο καρτέλ για ζημίες που υπέστησαν στο πλαίσιο δημιουργίας τιμολογιακής ομπρέλας. Τα ελληνικά δικαστήρια θα πρέπει, εν τέλει (στο πλαίσιο αδικοπρακτικής αξίωσης αποκατάστασης ζημίας που προκλήθηκε εκ του φαινομένου της τιμολογιακής ομπρέλας ως συνέπεια παράβασης του άρθρου 1 παρ. 1 Ν. 3959/2011) να εξετάζουν, ως προς την αιτιότητα: α) κατά πόσον οι ειδικές συνθήκες ανταγωνισμού που δημιουργήθηκαν στη συγκεκριμένη αγορά ήταν σε θέση, κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων να δημιουργήσουν το φαινόμενο της τιμολογιακής ομπρέλας⁸⁷, και β) ότι η πιθανότητα αυτή

διακινδυνεύσεως (παράνομος «αντικειμενική» πλέον συνάφεια γεγονότος και ζημίας) εμπιπτούσης στον προστατευτικό σκοπό της διατάξεως ...».

⁸⁴ Βλ. ιδίως *Μ. Σταθόπουλο*, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (3^η εκδ. 1998), § 8, σελ. 182.

⁸⁵ Ο.π.

⁸⁶ Ο.π. Βλ. και *Θ. Λύτρα*, Ζητήματα αιτιότητας επί του αστικού αδικήματος, σε: *Ι. Στράγγα/Ι. Γράβαρη/Αντ. Χάνου* (Εκδ.), Αιτία, αιτιότης και δίκαιο (2009), σελ. 349, 371 επ., με κριτική για τη χρήση της θεωρίας του σκοπού του κανόνα δικαίου ως θεωρία περί αιτιότητας.

⁸⁷ Επειδή π.χ. οι τρίτες επιχειρήσεις λόγω του μικρού τους μεγέθους, δεν εφάρμοζαν τη δική τους τιμολογιακή πολιτική, αλλά ακολουθούσαν συχνά τις μεταβολές των τιμών στον οικείο κλάδο, ή δεν μπορούσαν οι τρίτες επιχειρήσεις να αυξήσουν την παραγωγή τους και την προσφορά προϊόντων στη σχετική αγορά, ώστε να διεκδικήσουν πελατεία των μελών της σύμπραξης κτλ., βλ. *Ν. Ζαπριάνου*, Η θεμελίωση της αιτιώδους συνάφειας – Συνδυασμός των θεωριών της πρόσφορης αιτίας και του σκοπού του κανόνα δικαίου στην αστική ευθύνη λόγω παραβάσεων του δικαίου του ελεύθερου ανταγωνισμού, Αρμ. 2015, 741, 753.

μπορούσε να προβλεφθεί αντικειμενικά από τον μέσο συνετό άνθρωπο κατά το χρόνο της τέλεσης της ζημιογόνου συμπεριφοράς.

Οι προϋποθέσεις αυτές διαφοροποιούνται ελάχιστα από τις αντίστοιχες για τις αξιώσεις αποζημίωσης λόγω παράβασης των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ στην υπό εξέταση υπόθεση Kone, όπου το Δικαστήριο της Ένωσης, όπως ήδη αναφέρθηκε ανωτέρω, έθεσε ως προϋποθέσεις για την κατάφαση της αιτιώδους συνάφειας, αντίστοιχα, την απόδειξη ότι: α) η ύπαρξη της οικείας συμπράξεως μπορούσε, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις και, κυρίως, λόγω των ιδιοτήτων της σχετικής αγοράς, να έχει ως συνέπεια την υιοθέτηση τέτοιας τιμολογιακής πολιτικής από τρίτες επιχειρήσεις οι οποίες ενεργούσαν αυτόνομα και β) ότι τα μέλη της συμπράξεως δεν ήταν δυνατό να αγνοούν τις εν λόγω περιστάσεις και ιδιαιτερότητες⁸⁸. Η διαφοροποίηση που παρατηρείται με το ελληνικό δίκαιο αφορά μόνον στο δεύτερο κριτήριο, καθώς το Δικαστήριο φαίνεται να αναφέρει την υποκειμενική δυνατότητα πρόβλεψης της πιθανότητας δημιουργίας τιμολογιακής ομπρέλας. Η διαφορά αυτή δεν αναμένεται, πάντως, να δημιουργεί ζήτημα ως προς την αποτελεσματικότητα εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, αφού η δυνατότητα αντικειμενικής πρόβλεψης θα είναι μάλλον αυστηρότερη από την υποκειμενική δυνατότητα πρόβλεψης, και συνεπώς το ελληνικό δίκαιο θα διευκολύνει, ως φαίνεται, την απόδειξη αυτής της προϋπόθεσης (δηλαδή της δυνατότητας πρόβλεψης) και τελικά και την απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας. Η εξέταση της δυνατότητας πρόβλεψης με το αντικειμενικό κριτήριο (ως κριτήριο για την κατάφαση της αιτιώδους συνάφειας), θα μπορεί, επομένως, λογικά, να εφαρμόζεται και στις αξιώσεις αποκατάστασης της ζημίας από το φαινόμενο της τιμολογιακής ομπρέλας, και για παραβάσεις του ενωσιακού δικαίου (του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ).

Μια περαιτέρω και μάλλον σημαντικότερη διαφοροποίηση θα υπήρχε στο βαθμό που γίνει δεκτό ότι η απόφαση του Δικαστηρίου προέβλεψε την αντιστροφή του βάρους απόδειξης κατά των εναγομένων, όσον αφορά την απόδειξη ότι ήταν δυνατόν να μη γνωρίζουν πως η παράνομη σύμπραξη θα μπορούσε, έστω δυνητικά, να έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία τιμολογιακής ομπρέλας. Μέχρι, ωστόσο, να απαντηθεί σχετικό προδικαστικό ερώτημα από το Δικαστήριο, τα εθνικά δικαστήρια είναι πιθανόν να ερμηνεύσουν το κριτήριο αυτό με τρόπο που θα τους επιτρέψει να εμμένουν στην καθιερωμένη κατανομή του βάρους απόδειξης όλων των προϋποθέσεων της ευθύνης, το οποίο, κατά το δίκαιο των αδικοπραξιών, παραδοσιακά, φέρει ο ενάγων.

Όσον αφορά, τέλος, στο διαφορετικό ζήτημα της συνυπαιτιότητας, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ελληνικό δίκαιο φαίνεται επίσης να μη διαφοροποιείται σημαντικά από την κρίση του Δικαστηρίου, και ακόμα ειδικότερα από τις θέσεις που εξέφρασε για αυτήν η Εισαγγελέας⁸⁹. Συγκεκριμένα, η ζημία που προκαλείται στο πλαίσιο τιμολογιακής ομπρέλας θα είναι αποτέλεσμα κοινής αιτιότητας, δηλαδή τόσο των συμμετεχόντων στο καρτέλ, όσο και του προμηθευτή του ενάγοντα, που εκμεταλλευόμενος π.χ. την αυξημένη τιμή στην

---

⁸⁸ Βλ. σχετικά ό.π. στην παρούσα μελέτη.

⁸⁹ Βλ. Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Juliane Kokott της 30^{ης} Ιανουαρίου 2014, ό.π. σκ. 35-36, όπου η Εισαγγελέας διευκρινίζει πως αιτιότητα αυτή δεν πρέπει να θεωρείται κατά πάγιο και γενικό τρόπο διακοπέισα, επειδή κάποια πράξη τρίτου κατέστη συναίτια της προξενηθείσας ζημίας.

αγορά ή τη μείωση των προσφερόμενων προϊόντων και υπηρεσιών λόγω του καρτέλ, αύξησε και αυτός με τη σειρά του την τιμή στους πελάτες του· περίπτωση, επομένως, κατά την οποία πράξεις περισσότερων προσώπων δημιουργούν ζημία, η οποία όμως δε θα επερχόταν εάν έλλειπε μια πράξη, διότι καμία από τις περισσότερες πράξεις δεν ήταν ικανή από μόνη της να την προκαλέσει⁹⁰.

Για τέτοιες ζημίες γίνεται, ως γνωστό, δεκτό ότι εφαρμόζεται αναλόγως η ΑΚ 926 που θεσπίζει εις ολόκληρον ευθύνη των περισσότερων προσώπων που προκάλεσαν από κοινού τη ζημία⁹¹. Η αδικοπρακτική αξίωση για ανόρθωση ζημίας που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο τιμολογιακής ομπρέλας παρουσιάζει, βεβαίως, την ιδιαιτερότητα ότι ένα από τα πρόσωπα τα οποία συνδέονται αιτιωδώς με τη ζημία, δηλαδή ο προμηθευτής των υπερτιμημένων προϊόντων ή υπηρεσιών, δεν θα πληροί τις υπόλοιπες προϋποθέσεις της αδικοπραξίας, ιδίως την προϋπόθεση της παρανομίας και της υπαιτιότητας, γιατί δεν ήταν μέλος του καρτέλ και δεν ήταν σε θέση να γνωρίζει την ύπαρξή του. Συνεπώς, δεν τίθεται ζήτημα ευθύνης του προμηθευτή, και εις ολόκληρον υπεύθυνοι παραμένουν οι συμπράττουσες σε καρτέλ επιχειρήσεις, που με την παράνομη και υπαίτια συμπεριφορά τους οδήγησαν στη στρέβλωση του ανταγωνισμού και (συνυπαιτίως) στη ζημία του ενάγοντα.

Η κοινή αιτιότητα επαρκεί, επομένως, για την πλήρωση της αιτιώδους συνάφειας. Η παράβαση θα πρέπει να έχει οδηγήσει στη ζημία, χωρίς ωστόσο να απαιτείται να αποτελεί και την αποκλειστική της αιτία⁹².

V. Συμπεράσματα

Η απόφαση Κοπε έχει χρησιμότητα όσον αφορά στην εφαρμογή του ενωσιακού κανόνα προστασίας του ανταγωνισμού που προβλέπεται στο άρθρο 101 ΣΛΕΕ. Στο προδικαστικό ερώτημα δεν τέθηκε, εξάλλου, το ζήτημα της δυνατότητας αποζημίωσης για ζημίες που προκλήθηκαν υπό αντίστοιχες συνθήκες λόγω της ύπαρξης κατάχρησης εκ μέρους δεσπόζουσας επιχείρησης (π.χ. excessive pricing κτλ.⁹³) κατά το άρθρο 102 ΣΛΕΕ.

⁹⁰ Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος (1999), § 10, αρ. 41, σελ. 146.

⁹¹ Βλ. ενδεικτικά *Απ. Γεωργιάδη*, Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος (1999), § 10, αρ. 42, σελ. 147 με περαιτέρω παραπομπές σε ελληνική βιβλιογραφία. Για τις δυσκολίες στο πλαίσιο συναιτιότητας όσον αφορά την περιβαλλοντική ευθύνη βλ. και *Α. Κορνηλάκη*, Το πρόβλημα του αιτιώδους συνδέσμου στην περιβαλλοντική ζημία, σε: Τιμητικό Τόμο Μ. Σταθόπουλου (Τόμος Ι, 2010), σελ. 1144, 1152 επ. Αντίθετα, διακοπή της αιτιώδους συνάφειας γίνεται δεκτό ότι συντρέχει, όταν ένα γεγονός ήταν κατά τη συνηθισμένη πορεία των πραγμάτων ικανό να επιφέρει και πράγματι θα επέφερε το επιβλαβές αποτέλεσμα, πλην όμως τούτο δεν επήλθε από το γεγονός αυτό, διότι επακολούθησε άλλο γεγονός, εντελώς άσχετο προς το προηγούμενο, το οποίο επέφερε το αποτέλεσμα, βλ. ΑΠ 1119/83 ΝοΒ 1984, 665, 854/74, ΝοΒ 1975, 479, 510/1959, ΝοΒ 1960. Βλ. σχετικά και *Μ. Μαργαρίτη*, Ο αιτιώδης σύνδεσμος στο δίκαιο της αποζημίωσης, ΚριτΕπιθ 2000/2, 13, 31.

⁹² Έτσι για το γερμανικό δίκαιο, βλ. *Rainer Bechtold / Wolfgang Bosch*, Kartellgesetz (7. Auflage 2013), § 33, αρ. 29. Η προϋπόθεση της αιτιότητας πάντως δεν πληρούται, αν το ζημιόγνοιο αποτέλεσμα θα είχε πραγματοποιηθεί, ακόμα και αν εξέλειπε η παράνομη συμπεριφορά των μελών του καρτέλ, βλ. ό. π. Για το διαφορετικό θέμα της συνυπαιτιότητας, όπου ο παθών έχει συμβάλει στη ζημία του βλ. ενδεικτικά *Κλ. Ρούσσο*, Συνυπαιτιότητα (άρθρο 300 ΑΚ), ΕφΑΔ 2008, 747 επ.

⁹³ Για τέτοιες περιπτώσεις βλ. ενδεικτικά *Δ. Τζουγανάτου*, Περιπτώσεις καταχρηστικής τιμολόγησης στο κοινοτικό δίκαιο ανταγωνισμού, σε: Τιμητικό Τόμο Μ. Σταθόπουλου (Τόμος ΙΙ, 2010), σελ. 2709 επ.

Συναφώς, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι για την αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ, οι εθνικές νομοθεσίες περί αδικοπραξιών δεν πρέπει να αποκλείουν εκ προοιμίου τις σχετικές αξιώσεις (από ζημίες λόγω δημιουργίας τιμολογιακής ομπρέλας). Αντίθετα, οι ζημίες αυτές θα πρέπει να θεωρούνται ως αιτιωδώς προκληθείσες από την παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, οσάκις αποδεικνύεται: *«αφενός, ότι η ύπαρξη της οικείας συμπράξεως μπορούσε, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις και, κυρίως, λόγω των ιδιαιτεροτήτων της σχετικής αγοράς, να έχει ως συνέπεια την εφαρμογή τέτοιας τιμολογιακής πολιτικής από τρίτες επιχειρήσεις οι οποίες ενεργούσαν αυτόνομα και, αφετέρου, ότι τα μέλη της συμπράξεως δεν ήταν δυνατό να αγνοούν τις εν λόγω περιστάσεις και ιδιαιτερότητες»⁹⁴.*

Παρότι, επί του παρόντος, οι ανωτέρω προϋποθέσεις δεν στερούνται κάποιας ασάφειας, αυτές θα κληθούν να εφαρμόσουν τα ελληνικά δικαστήρια, και εφόσον, φυσικά, πληρούνται και οι λοιποί όροι του άρθρου 914 ΑΚ, θα πρέπει να αναγνωρίζουν τη δυνατότητα αποκατάστασης των εν λόγω ζημιών ως προκληθείσες σε τρίτους, από τα μέλη συμπράξεως, η οποία παραβαίνει το άρθρο 101 ΣΛΕΕ.

Εξετάζοντας δε και τους όρους, υπό τους οποίους οι εθνικές μας διατάξεις περί αδικοπραξιών θα εφαρμόζονταν σε αντίστοιχες αξιώσεις για παραβίαση των εθνικών κανόνων προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού, δηλαδή του άρθρου 1 Ν. 3959/2011, συνάγεται ότι οι ζημίες αυτές μπορεί να είναι αποκαταστατέες, και μάλιστα με τις ίδιες σχεδόν προϋποθέσεις · συγκεκριμένα, με μόνη, προφανή, διαφοροποίηση, την αντικειμενικότητα της πρόβλεψης από τον μέσο συνετό παρατηρητή, αντί την πιθανότητα επιεικέστερη ρύθμιση για δυνατότητα πρόβλεψης από τους ίδιους τους συμμετέχοντες στην παράνομη σύμπραξη.

Για τους παραπάνω λόγους, η απόφαση του Δικαστηρίου δεν φαίνεται να βρίσκεται σε δυσαρμονία με τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, όσον αφορά την αιτιώδη συνάφεια των αδικοπραξικών αξιώσεων αποζημίωσης κατά τον Αστικό μας Κώδικα, ούτε ξεπερνά ουσιαστικά τα εσκαμμένα, όσον αφορά τα όρια της αιτιότητας.

Αντίστοιχα, η ελληνική νομολογία συμπλέει με την ευρωπαϊκή, όσον αφορά το σκοπό των κανόνων δικαίου για την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού. Τόσο τα ελληνικά δικαστήρια, όσο και το ενωσιακό, φαίνεται να αναγνωρίζουν ότι οι αντίστοιχοι κανόνες στοχεύουν στην προστασία και ιδιωτικών συμφερόντων, και μάλιστα και του συγκεκριμένου ιδιωτικού συμφέροντος τρίτου ως προς μια σύμπραξη προσώπου, όταν η σύμπραξη αυτή στρεβλώνει τον ανταγωνισμό σε μια αγορά, περιορίζοντας την οικονομική του ελευθερία.

Τέλος, επισημαίνεται ότι, φυσικά, η επί της αρχής δυνατότητα αναγνώρισης των εν λόγω αξιώσεων δεν συνεπάγεται και την ευχερή ικανοποίησή τους. Ο ενάγων θα πρέπει, δηλαδή, μεταξύ άλλων, να αποδείξει όλα τα παραπάνω σχετικά με τη δημιουργία

---

⁹⁴ Βλ. *Kone AG κ.ά. κατά ÖBB-Infrastruktur AG*, ό.π. σκ. 34.

τιμολογιακής ομπρέλας αλλά και την έκταση της ζημίας του⁹⁵, επομένως και τις συνθήκες/την τιμή που θα ίσχυε/αν σε περίπτωση που η παράνομη σύμπραξη δεν είχε νοθεύσει τον ανταγωνισμό στη σχετική αγορά. Η απόδειξη όλων των ανωτέρω δεν θα στερείται, βεβαίως, δυσχερειών.

---

⁹⁵ Για την έκταση της αποζημίωσης σε περιπτώσεις παραβάσεων της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας βλ. και *Π. Κορνηλάκη*, Η κατά τον Αστικό Κώδικα αξίωση αποζημίωσης για παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού (ν. 703/1977), σε: Τιμητικό Τόμο Μ. Σταθόπουλου (Τόμος Ι, 2010), σελ. 1159, 1168 επ.